

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ
ОСВІТИ**

Кафедра історії та мовознавства

К. Е. Колесник

**РАННЯ ІСТОРІЯ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.
ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА АНГЛІЇ
В АНГЛОСАКСОНСЬКИЙ ПЕРІОД**

Конспект лекцій

Харків – 2021

Колесник К. Е. Рання історія Великобританії. Історія і культура Англії в англосаксонський період: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. – 62 с.

Конспект лекцій для самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної форми навчання «Рання історія Великобританії. Історія і культура Англії в англосаксонський період» підготовлено з метою доповнення і розширення методичного забезпечення навчального курсу дисципліни «Історія та культура англосаксонських країн». Конспект лекцій підготовлено відповідно до робочої програми «Історія та культура англосаксонських країн». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисциплін.

Конспект лекцій містить теоретичний матеріал, у якому розкриваються основні етапи ранньої історії Британських островів, визначено особливості заселення людьми Британських островів, описано кам'яну, мідну, бронзову добу на території Великобританії, заселення Британських островів кельтами, римське завоювання Британії та розвиток Британії в складі Римської імперії, англосаксонську добу в історії Великобританії, вторгнення скандинавів на Британські острови, розглянуто найбільш видатні пам'ятки культури ранньої історії Великобританії.

Конспект лекцій містить практичну частину, покликану допомогти в організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня у засвоєнні змісту теми, і до якої входять: перелік питань для самоперевірки, теми для індивідуальних завдань, список літератури.

Рекомендується для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 035 «Філологія» денної форми навчання.

Бібліогр.: 24 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії та мовознавства 23 березня 2021 р., протокол № 9.

Рецензент

доц. І. А. Сніжко

ЗМІСТ

Тематичний план.....	5
Вступ. Територія, хронологічні рамки та періодизація історії Великої Британії.....	5
1 Первісна доба на території Великобританії.....	6
1.1 Заселення людьми Британських островів. Палеоліт.....	6
1.2 Мезоліт на території Британії.....	7
1.3 Неоліт у Британії. Скара-Брей. Стоунхендж.....	8
1.4 Мідна доба.....	11
1.5 Бронзова доба в Британії.....	11
1.6 Заселення Британії кельтами.....	13
1.7 Культура та релігія кельтських племен.....	14
2 Римська доба на території Великобританії.....	15
2.1 Походи Юлія Цезаря.....	15
2.2 Завоювання Британії Римською державою.....	16
2.3 Британські провінції в складі Римської імперії.....	18
2.4 Правління Костянтина Великого (306–337 р. н. е.).....	21
2.5 Занепад Римської імперії. Відступ римлян з Великобританії. Кінець Римської Британії.....	22
2.6 Кельтське відродження.....	23
2.7 Перші вторгнення англосаксів. Війна з ними Амвросія Авреліана.....	24
2.8 Легенда про короля Артура.....	25
3 Англосаксонський період історії Великобританії.....	26
3.1 Захоплення Британії англосаксами. Сім англосаксонських королівств.....	26
3.2 Державний лад та розвиток феодальних відносин у англосаксонському суспільстві.....	28
3.3 Християнська церква в Британії.....	29
3.4 Культура Британії англосаксонської доби.....	32
4 Вторгнення норманів на Британські острови.....	35
4.1 Норманське завоювання Англії в IX ст.....	35
4.2 Боротьба англосаксів проти норманів. Держава Альфреда Великого.....	36
4.3 Об'єднання англосаксонських королівств. Створення держави Англія.....	39

4.4 Війна між норманами й англосаксами в кінці X– першій половині XI ст. Британські землі в складі держави Канута Великого.....	41
4.5 Британія в середині XI ст. Едуард Сповідник.....	45
4.6 Ірландія в V–XI ст. Поширення християнства.....	47
4.7 Шотландія в ранньому середньовіччі. Пікти.....	48
4.8 Уельс у ранньому середньовіччі.....	50
Висновок. Місце раннього періоду історії Британських островів у формуванні державності та розвитку культури.....	51
Хронологічна таблиця.....	52
Питання для самоконтролю.....	54
Теми індивідуальних завдань.....	55
Список літератури.....	55
Персоналії.....	57
Термінологічний словник.....	59

Тематичний план

№	Тема	Годин
1	Первісна доба на території Великобританії	2
2	Римська доба на території Великобританії	2
3	Англосаксонський період історії Великобританії	2
4	Вторгнення норманів на Британські острови	2

ВСТУП. Територія, хронологічні рамки та періодизація історії Великої Британії

В історії Великобританії можна виділити такі основні періоди:

1) найдавніший період (близько 900000–середина 1-го тис. до н. е.) – від раннього палеоліту до пізньої бронзи і раннього заліза, епоха складання і розквіту первіснообщинного ладу;

2) Кельтська Британія (близько 6 століття до н. е.–I ст. н. е.) – залізний вік, панування патріархально-родових відносин, початок їх розкладання і переходу до класового суспільства;

3) Римська Британія (I–V ст. н. е.) – слабо романізована провінція Римської імперії;

4) англосаксонський період (VI ст. –1066 р.), який у свою чергу поділяється на період ранніх англосаксонських королівств (VI–IX ст.) та період вторгнення вікінгів та об'єднання Англії в боротьбі з ними (IX–I ст.);

5) англонормандський період – нормандське завоювання і панування нормандців (1066–1154);

6) середньовіччя – прихід до влади Генріха Плантагенета Анжуйського (1154), боротьба еліт за свої права, виникнення англійського парламенту, Столітня війна з Францією (1337–1453); війна Червоної і Білої Троянди (1455–1485);

7) абсолютизм Тюдорів (1485–1603) і Стюартів (1603–1688);

8) революція (громадянська війна 1640–1660 рр.); «Славна революція» (1688–1689);

9) виникнення і розширення Британської імперії (XVIII–XIX ст.);

10) Великобританія у XX ст.;

11) сучасний період – Великобританія у XXI ст.

У найдавнішому періоді окремі людські спільноти на території Британських островів слабо взаємодіяли між собою. У бронзовому віці в Британії починають створюватись великі племінні об'єднання. Державність створилась на Британських островах з приходом Римської імперії. Аж до періоду правління династії Плантагенетів в Англії, Шотландії, Ірландії, Уельсі існували власні державні утворення і лише з XIV ст. пішов процес об'єднання Британських островів під владою англійських королів. Остаточо цей процес був завершений лише в 1707 р. із утворенням Об'єднаного королівства Великобританії та Ірландії. Протягом XVIII–XIX ст. успішна експансія Британської імперії привела до включення до її складу територій в Азії, Америці, Африці, Океанії та зробила Британію наймогутнішою державою світу. XX ст. характеризується поступовим розпадом Британської імперії, однак, втративши політичну владу над своїми колишніми колоніями, Британія зберігає великий вплив в усьому світі.

1 ПЕРВІСНА ДОБА НА ТЕРИТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

План

- 1.1 Заселення людьми Британських островів. Палеоліт.
- 1.2 Мезоліт на території Британії.
- 1.3 Неоліт у Британії. Скара-Брей. Стоунхендж.
- 1.4 Мідна доба.
- 1.5 Бронзова доба в Британії.
- 1.6 Заселення Британії кельтами.
- 1.7 Культура та релігія кельтських племен.

1.1 Заселення людьми Британських островів. Палеоліт

Заселення людьми території сучасної Великобританії відбулось досить рано, незважаючи на ненайсприятливіші природні умови. Раз на кілька десятків тисяч років на земній кулі наступали льодовикові епохи, коли середня температура значно знижувалася, і великі області в північній і південній частинах планети покривалися суцільним шаром льоду. Велика частина

території Британії теж покривалася льодовиком, проте до її південної частини льодовик не добирався, і там простягався тундростеп – широкі простори, покриті злаковою рослинністю, які взимку при дуже сильних морозах заміталися неглибоким шаром снігу. Тундростепом бродили численні стада копитних тварин. У ці епохи Британія з'єднувалася перемичкою з європейським континентом, тобто перетворювалася з острова на півострів. По цій перемичці на її територію з континенту проникали первісні люди. Потім клімат теплішав, льодовик відступав, звільняючи землю, яка заростала лісами. Рівень моря, у яке стікала вода від танення льодовиків, підвищувався, і Британія знову перетворювалася на острів, відокремлений від Європи протокою. Як показують археологічні дослідження, територія Британії в епоху палеоліту неодноразово спорожнювалася і заселялася знову. Найдавніші люди на території Британії жили близько 900 тис. років тому: цим віком датуються скам'янілі відбитки людських ніг, виявлені на морському березі в сучасному графстві Норфолк (Східна Англія). У графстві Саффолк у 2005 р. були виявлені крем'яні знаряддя віком близько 700 тис. років. Люди, що населяли Британію в ці часи, були ще не сучасними людьми, а належали до виду *Homo erectus*. Вони виготовляли ще досить примітивні знаряддя праці, селилися невеликими групами у вхідній частині печер або будували прості укриття на зразок хатин, займалися збиранням і добували полюванням невеликих тварин, яких десь смажили на вогні, десь з'їдали сирими [12, р. 30–32].

1.2 Мезоліт на території Британії

Після закінчення останньої льодовикової епохи (близько 10 тис. років тому) настало чергове міжльодовиків'я, що триває і донині. Льодовики знову відступили далеко на північ, повністю звільнивши територію Британії, яка знову заросла типовими для Західної Європи лісами переважно з дуба і бука. Знову пішов під воду перешийок, що з'єднував її з материком, і на його місці утворилася протока Ла-Манш. У Британії встановився помірний морський клімат: вологий, з частими опадами і дуже мінливою погодою, досить прохолодним літом з рідкісними жаркими днями

і дуже теплою зимою з рідкісними морозами. Унаслідок того, що після закінчення льодовикової епохи територію Британії зайняли густі ліси, на ній зникла більшість великих копитних тварин, що харчувалися на відкритих трав'яних просторах. Збереглися тільки лісові олені, кабани і ще деякі тварини, на яких людям стало важко полювати в лісових нетрях. У цей період люди, які населяли Британію (вони належали до єдиного збереженого до того часу на планеті людського виду *Homo sapiens*), переходять до полювання на дрібних тварин і птахів. Для цього вони виготовляли невеликі металеві списи з наконечниками, зібраними з приклеєних особливим складом до древка дрібних кам'яних пластинок, а також лук і стріли. Ця епоха носить назву мезоліту – середнього каменю [12, р. 50–51].

1.3 Неоліт у Британії. Скара-Брей. Стоунхендж

Близько 4000 р. до н. е. на території Британії почалася епоха неоліту – новокам'яного віку. Люди навчилися розводити домашніх тварин і вирощувати їстівні рослини. Із загальним підвищенням якості побуту ускладнилася технологія виготовлення кам'яних знарядь: камінь почали шліфувати і свердлили, надаючи йому особливо точну, потрібну в господарстві форму. Відповідно зросла і різноманітність знарядь. У неоліті з'явилася кам'яна сокира, за допомогою якої люди могли вирубувати ділянки лісу під пасовища і поля, які згодом засівалися. Люди стали жити постійними поселеннями, що склалися з членів одного роду, чисельність якого могла досягати тепер сотень людей. До неоліту належать знайдені на території Британії унікальні колективні поховання, схожі на складені з кам'яних плит монументи пірамідальної форми або у вигляді курганів [6, р. 4].

Перехід від полювання до сільського господарства також відбувався поступово; ніякої серйозної сільськогосподарської революції не сталося, у ході днів, років і століть звичний уклад змінювався ледь помітно. Життя лежало на традиції. За цей довгий період крем'яні знаряддя змінилися серпами і блискучими сокирами; в Англії з'явилося гончарство; виробилися нові форми громадських ритуалів. Початок повільного поширення сільського

господарства можна датувати 4000 р. до н. е. Почалося розчищення лісу, спершу спорадичне, а потім усе більш масштабне; болотисті низини Північної і Південно-Західної Англії і пустки Східної Англії були частково створені рукою людини. На розчищених землях росли пшениця та ячмінь, випасали одомашнених свиней і корів, овець і кіз. Втім, вівці не є споконвічно англійськими тваринами. Взагалі всі ці тварини були завезені на кораблях, на острові вони не водилися.

Скара-Брей – це неолітичне селище, засноване раніше 3100 р. до н. е., яке процвітало принаймні до 2500 р. до н. е. Як і всі найвідоміші і значущі археологічні знахідки, це стародавнє поселення було відкрито випадково.

П'ять тисяч років тому на острові на північ від Шотландії процвітало якесь співтовариство людей. І сьогодні їхні будинки мають такий вигляд, ніби їх жителі пішли тільки вчора. Вони мали центральне опалення, туалети із системою каналізації, меблі та водні резервуари.

Дивно, що перші поселенці були надзвичайно кваліфіковані у використанні каменю у всьому, що стосувалося їх побуту: самі будівлі і всі меблі в них майстерно виготовлялися з каменю. Кам'яні ліжка вистилалися вереском або соломою. Кам'яні резервуари забезпечували збір дощової води. Риба і молюски становили основу їх прожитку. Дахи складалися з плит торфу та оленячих шкір, укріплених шкіряними мотузками; шкіри також використовувалися як ковдри.

Спочатку було побудовано десять будівель, у яких могло проживати понад п'ятдесят осіб. Усі будинки були схожі один на інший і з'єднувалися підземними проходами. Будинки були округлі в кутах, щоб зменшити опір сильним вітрам, низькі стелі максимально зберігали тепло, на вулицю вели одні великі дерев'яні двері. Будинки частково вкопувалися в землю для кращої ізоляції від холоду. Ученим нічого не відомо про їхню мовну та етнічну належність, але, головне, про те, чому в один прекрасний день вони зібралися і пішли звідти, не захопивши навіть начиння. Аналогічне поселення, більше за розміром, але гірше збережене, виявлено в 10 км на південний схід, у Барнхаузі.

Грандіозною неолітичною пам'яткою є Стоунхендж у графстві Вілтшир на півдні Англії. Це комплекс розташованих

колами споруд з масивних кам'яних брил, установлених одна на іншу. Стоунхендж заклали в кінці кам'яного віку, приблизно п'ять тисяч років тому, корінні палеолітичні племена, що жили в Європі. На рівнині Солсбері (однойменне місто розміщене в 13 км від пам'ятки) вони зробили круглий майданчик, обмеживши його ровом і валом, де археологи виявили кістки биків, оленів, останки людей. Такі споруди археологи називають хенджи. Їх досить багато у Великобританії. У хенджах встановлювали кам'яні або дерев'яні стовпи. Будівництво Стоунхенджа ділиться на три основні періоди загальною тривалістю близько 2000 років. На місці поховання і культового майданчика стоять мегаліти – величезні брили каменю. Мегаліти Стоунхенджа розташовані вертикально і мають поперечні перекриття, що відрізняє їх від інших споруд подібного роду. У перший період будівництва, близько 3100 р. до н. е., був виритий круглий рів і насипано вал. Другий період почався десь після 2500 р. до н. е., коли на своє місце були встановлені перші мегаліти, а вхід на північно-східній стороні кола перенесли так, щоб він був спрямований точно на схід. Третій період почався після 2000 р. до н. е. Були встановлені додаткові багатотонні мегаліти, які утворили так зване «сарсенове кільце». У нього входять 30 блоків з пісковика висотою 4,25 м і вагою 25 т кожен, укладені в коло діаметром 30 м. Блоки з вапняку вагою 7 т кожен були обтесані так точно, щоб утворити перекриття над вертикальними блоками. Вони кріпилися на вершині опор за допомогою системи шипів і пазів. У центрі кола поставлено ще п'ять трилітів, збудованих у вигляді кінської підкови. Вчені вважають, що ці гранітні брили, деякі з яких важать 4 т, будівельники притягли з пагорбів Преселі Хілз у Південному Уельсі, але ж це за 400 км звідси. Поставлені парами, камені увінчані настільки ж гігантськими плитами.

Найбільше дискусій ведеться про призначення Стоунхенджа. Це місце притягувало людей ще до побудови монумента. Поблизу археологи знайшли давніші поховання людей небританського походження. Вважається, що пам'ятка задумувалася як цвинтар – навколо нього насипані сотні курганів. Можливо, він служив обсерваторією, інструментом відліку часу.

На це вказують деякі особливості: наприклад, коло з тридцяти каменів означає місячний цикл [1, с. 8].

Іншою унікальною пам'яткою британського неоліту є зроблена у вигляді дерев'яної бруківки дорога Світ-Трек у графстві Сомерсет на південному заході Англії. Вона служила для проходу через болотисту місцевість і мала вигляд настилу з колод дуба, ясеня і липи. Це одна з найдавніших збережених доріг світу, її вік датується 3807–3806 рр. до н. е. Як пізніше встановили археологи, Світ-Трек сам по собі є реставрацією дороги, побудованої на тому ж місці приблизно тридцятьма роками раніше, яка не збереглась у досить чіткому вигляді.

1.4 Мідна доба

Мідна доба в Британії тривала недовго – близько 2500-2150 рр. до н. е. Вона відзначається невеликою кількістю знахідок. Проте останні дані вказують на різкі відмінності цього періоду від неоліту — він характеризується припливом численних інновацій з континентальної Європи, зокрема дзвоноподібних кубків нідерландського різновиду. Культура дзвоноподібних кубків з'являється в Англії близько 2475–2315 рр. до н. е. поруч з плоскими сокирами і похованнями з трупоположенням. Люди зазначеного періоду також створили чимало інших відомих доісторичних пам'яток, зокрема Стоунхендж (тільки останній етап споруди) і Сіхендж. Вважається, що разом з культурою дзвоноподібних кубків іберійського походження до Британії проникла металургія.

1.5 Бронзова доба в Британії

На території Британських островів бронзова доба тривала в період 2100–700 р. до н. е. У цей час на острів приходять нові поселенці. Недавні дослідження зубної емалі на скелетах з гробниць бронзової доби, виявлених поблизу Стоунхенджа, вказують, що як мінімум частина мігрантів походила з регіону сучасної Швейцарії. Відбулися помітні культурні зміни порівняно з попередніми неолітичними культурами. У цей період на півдні Британії виникає багата артефактами Уессекська

культура. Далі клімат погіршується. Якщо на початку епохи клімат був жарким і сухим, то в наступні періоди бронзової доби він стає більш вологим, що змусило населення переселятися з місць, які було зручно обороняти, на пагорби і в родючі долини. На рівнинах почало розвиватися великомасштабне скотарство. Це, мабуть, сприяло економічному зростанню та призвело до масового вирубування лісів. Прикладом може бути культура Деверел-Рімбері, яка виникла в 1400–1100 рр. у результаті цих умов. Корнуолл був одним з найбільших джерел олова для більшої частини західної Європи, а також міді, яка добувалася з рудників на Великому Ормі на півночі Уельсу. Що стосується соціальної організації, то вона в цілому була племінною, однак помітне її ускладнення і поява ієрархії. Крім того, поховання померлих (які до того часу були переважно колективними) стали більш індивідуальними. Наприклад, у той час як у неоліті небіжчиків клали всередині довгих курганів, у ранній бронзовій добі з'являються поховання в індивідуальних курганах, а іноді в саркофагах. На території Східного Кембриджширу знайдено найбільшу кількість бронзових виробів Англії [9, р. 7].

Важливою історичною пам'яткою бронзової доби є Уффінгтонський білий кінь – сильно стилізована крейдяна фігура довжиною 110 м, створена шляхом наповнення битою крейдою глибоких траншей на схилі 261-метрового вапнякового пагорба поблизу містечка Уффінгтон в англійському графстві Оксфордшир. Вважається, що предметом зображення є кінь, проте є припущення, що це вовкодав, який біжить. Датування дає змогу віднести створення фігури до ранньої бронзової доби (приблизно X ст. до н. е.). За старих часів місцеве населення приймало фігуру за дракона. Говорили, що це той самий дракон, якого перемиг небесний покровитель Англії Святий Георгій. Творцями зображення, мабуть, були мешканці довколишнього городища площею в три гектари, яке в давнину оточував штучний рів. Для того, щоб фігура не заростала травой, її з покоління в покоління регулярно «виполювали». Як правило, ця процедура здійснювалася раз на сім років і збігалася з проведенням місцевого ярмарку. При відсутності належного догляду крейдяні фігури швидко заростають травой і втрачають чіткість контуру. Неподалік від зображення проходить

доісторична ріджуейська дорога, що виникла близько 3000 р. до н. е. і використовувалася в бронзовій і залізній добі.

1.6 Заселення Британії кельтами

У кінці епохи бронзи – початку епохи заліза (800–700 рр. до н. е.) на територію Британії починається масове переселення з континенту кельтських племен – предків деяких її сучасних народів (ірландців, валлійців, шотландців). Саме кельти принесли в Британію технологію обробки заліза. Населення Британії, що жило тут з первісних часів, поступово асимілювалося серед кельтів, перейнявши їхню мову. До кельтської епохи, що тривала до середини I ст. до н. е., належать перші письмові згадки про Британію, що містяться в працях давньоримських авторів. Саме тоді і виникла сама назва «Британія», оскільки римляни називали кельтів, що населяли її, бриттами. Бритти були для своєї епохи досить розвиненим з культурного погляду народом. Основними заняттями їх були скотарство і землеробство. Землю вони орали важким плугом у вигляді колеса, а зерно мололи на ручному млині. У них була розвинена гончарна справа за допомогою гончарного круга, ткацтво, кушнірська справа. Також вони добували руду. Бритти створювали племінні союзи, на чолі яких стояли вожді, у середньовічних джерелах названі королями, і вели активну торгівлю з народами континенту. До кінця епохи кельтського панування у бриттів відбувається соціально-класовий поділ суспільства. З'являється родоплемінна знать, знатний прошарок професійних воїнів, а військовополонені обертаються в рабів. Саме плем'я кельтів розділяється на дві гілки – гаелів і кімврів. До перших належать шотландські горяни й ірландці, до других – мешканці Британії та валлійці, а також стародавні галли, чия мова виразно показує, що їх слід відносити до кімврів, а не до гаелів. Життя кельтських племен Британії було здебільшого схоже на життя кельтських племен Галлії. Усі британські кельти розпадалися на безліч племен. Союзи між племенами існували, але мали дуже неміцний характер. Кожне плем'я поділялося на роди, всередині яких панували патріархальні відносини, хоча зберігалися сильні пережитки матриархату. Як правило, земля була в общинній власності, але в

найрозвиненіших районах вже виділялася велика земельна власність родової і військової знаті. До періоду появи гаелів можна з упевненістю говорити про вождів, родову знать і залежних людей. Гаельська знать і вожді посилювалися завдяки політиці експлуатації корінного британського населення. На сході і півдні Британії населення переважно займалося землеробством. Земля оброблялася легким плугом. Поля мали форму квадратів; їх виорювали двічі. Тільки в кінці кельтського періоду почав застосовуватися важкий плуг. У горбистих районах заходу і півночі острова населення переважно займалося скотарством. Розвиток землеробства в південно-східних районах перетворило їх у житницю не тільки самої Британії, але і всього континенту: згодом хліб став найважливішою статтею вивозу.

Поступово з'являлися міста, серед яких виділялись Лондіній, Камулудун, Веруламій. Серед корисних копалин, які добували кельти, слід виділити золото, мідь, олово, свинець, залізо. Спочатку у ролі грошей виступали зливки заліза. Перед римським вторгненням кельти почали карбувати власну золоту монету [5, с. 145–146].

1.7 Культура та релігія кельтських племен

У кельтів була своя язичницька релігія, безліч богів, яким вони поклонялися, багата міфологія. Релігія бриттів нам відома по тому, як Цезар пише про друїдизм у Галлії. У нас є повні підстави робити це, тому що сам Цезар говорить, що галли свої релігійні вірування запозичили з Британії, і що люди, які бажали більш детально вивчати ці вірування, відправлялися для виконання цієї мети саме в Британію. Згадуючи про три головні класи у галльських племен – воїнів, рабів і друїдів, Цезар переходить до характеристики групи друїдів. Він вказує, що друїди – жерці, до їхніх обов'язків належить увесь релігійний бік життя. Також вони були судьями майже у всіх суперечках і позовах та розподіляли нагороди і покарання. Ті особи, які не бажали підкорятися їх рішенням позбавлялися права участі в жертвоприношеннях, тобто виключалися із суспільства. Друїди були звільнені від військової служби і від податків. Учення

друїдів говорить, що людські душі не вмирають з тілом, а переселяються в інші тіла.

Головним богом кельтського пантеону був бог-громовержець Тараніс, покровитель дерев і рослин Цернун, бог ремесел і мистецтв Луг, який також був і богом війни, бог лікування Белен. Були також богиня-матір Дану, богиня кохання Бригіта та ін.

Крім богів, кельти шанували і деякі рослини, насамперед дуб, ясен та вічнозелений чагарник омелу, яка вважалася священною. Священними були також деякі тварини і навіть риби. До приходу римлян у кельтів не було храмів, релігійні обряди здійснювались у священних гаях.

Календар кельтів був тісно пов'язаний з днями рівнодення та сонцестояння. Найбільшими святами вважались Самайн – початок нового року, який пізніше став днем усіх святих у християнстві, Імболк, Белтейн та Лунаса. Про кельтів також відомо, що вони розважались, слухаючи професійних співаків і оповідачів – бардів.

2 РИМСЬКА ДОБА НА ТЕРИТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

План

- 2.1 Походи Юлія Цезаря.
- 2.2 Завоювання Британії Римською державою.
- 2.3 Британські провінції в складі Римської імперії.
- 2.4 Правління Костянтина Великого (306–337 рр. н. е.).
- 2.5 Занепад Римської імперії. Відступ римлян з Великобританії. Кінець Римської Британії.
- 2.6 Кельтське відродження.
- 2.7 Перші вторгнення англосаксів. Війна з ними Амвросія Авреліана.
- 2.8 Легенда про короля Артура.

2.1 Походи Юлія Цезаря

Юлій Цезар, який підкорив Галлію, в серпні 55 р. до н. е. переправився до Британії з десятитисячною армією. Сам Цезар пояснював причину своїх походів до Британії бажанням

позбавити галлів підтримки з островів. Цицерон називає іншу причину експедицій Цезаря – захоплення здобичі, зокрема перлів. Плутарх говорить про наміри Цезаря захопити Британію цілком, підпорядкувати її римському пануванню. Однак характер підготовки до походів, час і дії Цезаря говорять про те, що він не ставив за мету завоювати Британію, своїм завданням він бачив військову розвідку. Перша експедиція Цезаря в Британію успіху не мала. Армія не змогла проникнути вглиб країни, римляни не наважилися відійти від свого табору біля самого морського берега. Таким чином, Цезар переконався, що в такий короткий термін і з такими малими силами (двома легіонами) опір британців не зломити. У кінці липня 54 р. до н. е. Цезар вирушив у другий похід. На цей раз він перевіз на острів п'ять легіонів і кінноту. Об'єднані сили британців очолював вождь атребатів Кассівелаун. Перемога римлян у відкритих боях була неміцною. Їм не вдалося знищити живу силу противника, який безперестанку тривожив їх своїми партизанськими набігами. Цезар відчував себе невпевнено в цій «варварській» країні. Він вдався до випробуваної римської політики в завойованій місцевості – «розділяй і володарюй». Глави деяких племен добровільно з'явилися в табір Цезаря для здачі. Цезар не мав можливості закріпити перемогу. Тому він взяв заручників, «визначив розміри данини» і пішов на материк [10, р. 9].

2.2 Завоювання Британії Римською державою

У 41 р. н. е. до влади в Римі прийшов імператор Клавдій. Політична слабкість нового імператора диктувала необхідність вражаючих військових успіхів, і погляд Клавдія знову повернувся в бік Британії. До того ж, крім політичних дивідендів, приєднання Британії обіцяло досить відчутні економічні вигоди: країна була великим експортером металів, зерна, рабів і дуже цінних у той час мисливських собак. Тому в 43 р. н. е. сорок тисяч римських солдатів, залишивши Галлію, висадилися на Британських островах – у Кенті, біля Річборо, і швидко захопили південний схід країни. Як свідчать археологічні знахідки, місцеві кельти почали спішно зміцнювати свої застави на пагорбах, але це не змогло зупинити римлян. Улітку 43 р. до Британії прибув

сам Клавдій і урочисто прийняв заяву про капітуляцію від дванадцяти англійських володарів. У перші роки свого правління римляни були зайняті подальшим підкоренням острова і придушенням народних повстань. Багато сил у них пішло на те, щоб захопити величезну кельтську фортецю Мейден-Касл у Дорсеті. Ще більше проблем завдали їм друїди, що окопалися на острові Англсі. Після довгої облоги римляни зрештою захопили друїдську твердиню і зрівняли її із землею. У самий розпал цієї операції (60 р. н. е.) вибухнуло повстання королеви Боудікки – правительки племені іценів, що проживали на території сучасного графства Норфолк. До цього іцени займали цілком лояльну позицію щодо імперії. Але надмірна жадібність і несумлінність римлян разом зі страшною образою, нанесеною самій королеві і її дочкам, підштовхнули іценів до заколоту. Армія Боудікки рушила зі Східної Англії, переможно пройшла через такі міста, як Камулодун (нині Колчестер), Лондініум (Лондон) і Веруламій (Сент-Олбанс). За своєю спиною бунтівна королева залишала димлячі руїни і незліченні трупи (за деякими джерелами, кількість жертв сягала сімдесяти тисяч). Римлянам довелося перервати кампанію в Англсі і терміново перекинути свої легіони назустріч Боудікки. За свідченнями римських істориків, військо іценів перевершувало їх власне у двадцять три рази, але це не завадило римлянам здобути славу перемоги. Якщо вірити записам, що збереглися, британців загинуло вісімдесят тисяч, тоді як римляни втратили всього чотири сотні людей. Зрозумівши безперспективність свого становища, Боудікка прийняла отруту і загинула. Так закінчилось останнє (і найбільш серйозне) повстання племен на південному сході Англії [15, р. 22].

У 117 р. імператором став Адріан. Він повернувся до традиційних для епохи Августа принципів зовнішньої політики – зміцнення кордонів і відмови від подальших територіальних домагань. У 122 р., коли відважні північні кельти стали тіснити римлян на південь, Адріан особисто прибув до Британії. Переконавшись на власному гіркому досвіді, що на швидку перемогу розраховувати не доводиться, імператор наказав спорудити потужну кам'яну стіну вздовж північного берега річки Тайн до самої затоки Солуей-Ферт. Римляни негайно приступили

до будівництва і працювали протягом довгих шести років. І до цього дня залишки цієї грандіозної споруди оживляють пустельний ландшафт від Ньюкаслу до Карлайлу.

Адріанів вал – не просто кам'яна стіна. До цього оборонного укріплення входило шістнадцять фортець. Крім того, на відстані однієї римської милі один від одного розташовувалися укріплені форти, у яких несли службу гарнізони (найбільш відомими з них є Честер і Хаустідс). Кожна ділянка між фортами була додатково посилена парою сторожових веж, яка ділила його на три рівні частини. Незважаючи на часткове руйнування і пізніші перебудови, Адріанів вал витримав перевірку часом і до цього дня, майже дві тисячі років потому, вражає нащадків.

Приблизно через двадцять років після будівництва Адріанова валу римській армії вдалося значно просунути на північ, і знову постало питання про надійні кордони. За велінням тодішнього імператора Антоніна Пія (138–161 рр.) був зведений новий вал. Він був уже не такою ґрунтовою спорудою і будувався здебільшого не з каменю, а з пресованої землі. Новий вал простягнувся від затоки Ферт-оф-Форт до затоки Клайд і носив, як і належало, ім'я Антоніна. Будівництво було розпочато в 143 р., але вже до 164 р. обставини змусили римлян залишити ці наміри і відійти на колишні рубежі. Відтоді Адріанів вал символізує межі римського вторгнення на територію Шотландії.

2.3 Британські провінції в складі Римської імперії

Отже, до початку III ст. н. е. з півночі Британію охороняв Адріанів вал, на узбережжі височіли сторожові форти, а всередині самої країни постійно стояв внутрішній гарнізон з добре навчених римських солдатів. Під настільки надійним захистом провінція, якою стала на деякий час Англія, процвітала. Почалася поступова романізація Британії.

Центрами романізації стали насамперед міста Британії. Саме тут розташовувалися громадські лазні і ринки, на яких продавалися предмети розкоші з континенту. Форуми, як у Веруламії, перетворювалися на центри громадської життя. Для розваги публіки будувалися амфітеатри, подібні лондонському, де можна було помилуватися на гладіаторські бої або виступи

акробатів. Освіті надавалося все більшого значення, латинь ставала загальноживаною мовою.

До римлян у Британії не було міст як таких. Перше з них, місто Колчестер, було спеціально зведене для римських солдатів-ветеранів, але з явним наміром справити враження на місцеве населення. Слід зазначити, що більшість міст мало чітке геометричне планування для зручності переміщення військ і підвезення товарів. Спочатку Лондон і Йорк (Еборакум) були рівноцінними містами, але поступово Лондон ставав адміністративним і торговим центром Британської провінції. У 53 р., через десять років після вторгнення римлян, він перетворився на квітучу столицю, демонструючи всьому світові переваги романізації. Тут вирости величезні будівлі – суди і торгові будинки. У III ст. місто обнесли муром, і Лондон став найбільшим і захищеним містом на північ від Альп. На жаль, в історії Лондона траплялися і чорні часи: двічі, під час повстання Боудікки і після страшної пожежі у 125 р., місто зазнавало руйнування, але всякий раз заново відбудовувалося.

Поряд з Лондоном розвивалися також інші британські міста, що претендують на статус провінційних столиць. Другим за величиною після Лондона був Йорк. Тут розміщувався головний військовий гарнізон півночі, звідси відправлялися солдати для несення служби на Адріановому валу. Саме сюди у 122 р. приїжджав імператор Адріан, а ще два римських імператори померли в Йорку під час військових кампаній проти войовничих північних племен. Першим з них був Септимій Север (193–211 рр.), а другим – Констанцій Хлор (292–306 рр.), батько Костянтина Великого. Костянтин Великий саме тут, у Йорку, оголосив себе імператором у 306 р. На початку IV ст. ще два міста – Лінкольн (Ліндум) і Чіренчестер (Коріна) – завоювали становище столичних міст.

У сільській місцевості римляни продовжували розчищення і дренаж земель. За допомогою системи каналів вони осушили болота на території сучасних Кембриджшира і Лінкольншира, що дало потужний імпульс сільському господарству. Для управління новоствореними сільськогосподарськими угіддями будувалися маєтки або вілли. Вони дуже відрізнялися за зовнішнім виглядом – від розкішного, схожого на палац, Лаллінгстоун у Кенті, до

скромних, нічим не примітних будівель. Але всі вони, на відміну від нетривких дерев'яних жител залізного віку, будувалися з міцного каменю. Більшість вілл опалювалися, мали заklenі вікна і ванни. У найбагатших будинках стіни викладали мозаїкою, що відтворює римську символіку і міфологічні сюжети.

У той період на англійських полях з'явилися нові сільськогосподарські культури: жито, овес, льон. На городах стали садити капусту, моркву, ріпу і селеру. У провінцію римляни завезли свої улюблені квіти – троянди, лілії, маки, і плодові дерева – горіх, яблуню і тутовник. Торгівля і ремесла процвітали: з Європи на англійський острів надходило скло і гончарні вироби, а бордоські і мозельські виноградари ознайомили британців з таким благом цивілізації, як вино. У свою чергу англійці експортували шерсть, зерно, скатні перли і (як не дивно це звучить) ведмедів. Як і раніше, високо цінувалися англійські метали – свинець, бронза і залізо. Залізні рудники розташовувалися в районі Уїлда, в графстві Кент [24, р.11].

Римляни зазвичай терпимо ставилися до місцевих звичаїв і релігійних культів, якщо тільки ті не вступали в протиріччя з імперськими законами. Так, у 60 р. вони по-звірячому розправилися з друїдами на острові Англсі, але лише тому, що ті проявляли відкриту непокору римській владі і до того ж займалися блюзнірськими, з погляду римлян, людськими жертвопринесеннями. У всіх інших областях завойовники проявляли виняткову толерантність. Вони принесли із собою свою релігію, що передбачала обожнювання імператорів, але цілком мирилися з існуванням місцевих богів. До того ж часом відбувалося своєрідне злиття вірувань.

Так, громадські лазні в Баті були присвячені Суліс-Мінерві, яка «народилася» із з'єднання кельтського культу богині води і римського культу Мінерви. У сільській місцевості, далеко від римських міст, сильніше відчувався вплив місцевої культури, що збереглася із залізного віку. Аналогічне відбувалося і з мовами. У віддалених гірських районах простий народ користувався по-старому кельтською мовою, тоді як солдати і торговці спілкувалися латиною.

Таким чином, практично римська Британія ділилася на два райони: мирний, романізований (південний схід і центр Британії)

і військовий, де панування римлян підтримувалося системою військових фортець, з'єднаних дорогами, з сильними гарнізонами, які могли швидко придушити будь-яке повстання. Крім цього, римлянам доводилося охороняти шотландський кордон, підтримуючи стіну Адріана, форти і гарнізони, бо за цією стіною на північ мешкали кельтські племена піктів і скоттів, завжди готові до набігів і грабежів

2.4 Правління Костянтина Великого (306–337 рр. н. е.)

Роки правління Костянтина Великого зазвичай називають «золотим віком» римського правління в Британії. У III ст. двічі робилися спроби створити нові імперії і включити в них Британію. Командувач римським флотом у Британії белг Караузіус, уклавши союз з піратами, оголосив себе співправителем імператорів Максиміана і Діоклетіана і у 287 р. домогся деякого визнання в Римі [19, р. 22]. Однак у 293 р. він був убитий, а його наступник Аллектус розбитий імператорськими військами у 296 р. Після історії з Караузіусом про римський флот біля берегів Британії нічого більше не було чути. Імператор Констанцій I, батько майбутнього Костянтина Великого, відновив статус-кво, заново приєднавши острів до Римської імперії. Після смерті Констанція I розквартирований у Йорку римський гарнізон, що складався переважно з німецьких найманців, зразу ж присягнув на вірність його синові Костянтину. Настав новий період відносної стабільності.

Судячи з усього, Британія полюбилася новому імператору. У будь-якому разі в період його правління провінція благоденствувала і процвітала. Костянтин зміцнив фортецю в Йорку потужними стінами, заохочував до будівництва нових вілл і ремонту старих. Він провів ряд змін у системі управління, зокрема, дозволив карбувати монети в Лондоні, став широко надавати сенаторське звання багатим провінціалам.

Костянтин Великий залишився в пам'яті нащадків насамперед як перший римський імператор, який прийняв істинне християнство. Християнські торговці приїжджали на територію Англії вже в I ст. н. е., але не справили помітного впливу на громадську думку. У наступному столітті нова релігія

продовжувала зміцнювати свої позиції, у цей час відзначена поява перших англійських мучеників, наприклад святого Альбана, страченого у Веруламії у 208 р. н. е. На церковному соборі, що відбувся в Арлі у 314 р., були присутні вже три єпископи з Британської провінції. Християнство ставало все більш популярним як у містах, так і в сільській глибинці.

Після хрещення Костянтина суспільство все більше стало схилитися в бік монотеїзму, причому як чільна релігія виступало християнство, яке передбачало віру у верховного Бога, нехай і триєдиного. Деякий час після цього язичництво існувало одночасно з християнством, але потім влада заборонила відправлення язичницьких обрядів. В Англії збереглося не так уже й багато свідчень поширення християнства в останні роки римського панування. До них належить, зокрема, християнське поховання, виявлене в Дорчестері. Не виключено, що на могилах святих мучеників згодом зводилися церкви – як це сталося в Сент-Олбансі. Крім того, на деяких римських віллах, розкопаних у сільській місцевості, виявлено мозаїки з включенням християнської символіки та окремих портретів. Так, наприклад, у Дорсеті, в містечку Хінтон-Сент-Мері знайдено мозаїку із зображенням безбородого Ісуса Христа.

2.5 Занепад Римської імперії. Відступ римлян з Великобританії. Кінець Римської Британії

Зі смертю Костянтина Великого життя на острові змінилося, і не в кращий бік. Приблизно з 340 р. і до самого кінця римського правління історія Британії – це низка повстань, коли самозванці оголошували себе імператорами (таке відбувалося в 383, 406 і 409 рр.), а також нескінченних вторгнень з боку сусідньої Шотландії (особливо між 365 і 368 рр.). Однак деякий час здавалося, ніби подібні сумні події – не більше ніж тимчасове явище. Всякий раз після заворушень знову запановували мир і спокій.

Найбільш небезпечними були саксонські пірати, які безперестанку брали в облогу південний схід Англії. Певний час їх натиск вдавалося стримувати завдяки ланцюжку приморських

фортець, що розтягнулися від Норфолка до Гемпшира – ця ділянка узбережжя відома під назвою «саксонський берег».

Другий етап у падінні римського панування в Британії припадає на 383–410 рр. У 383 р. офіцер римських військ у Британії Магнус Максимус оголосив себе імператором, переправився з військами в Галлію, захопив її у 387 р., а потім завоював Італію. У 388 р. він був повалений, але деякі історики вважають, що після цього римські війська вже більше не поверталися до Британії. Це все ж навряд чи правильно: подальші події показують, що війська в Британії були. У 407 р. самозваний імператор Костянтин з римськими легіонами залишив Британію і вирушив у Галлію, де протримався чотири роки. Проте на цей раз легіони не повернулися до Британії, а бритти організували самоврядування для захисту від набігів варварів. У 410 р. Британія офіційно відокремилася від Римської імперії.

2.6 Кельтське відродження

Короткий період кельтського відродження розпочався на початку V ст. після того, як Британія відокремилася від Римської імперії. На території колишньої римської провінції створилося більше десятка дрібних королівств. Верхівку цих королівств становила кельтська знать, яка намагалася поєднувати свої старі звичаї з римською культурою та римськими методами господарювання. Нерідкими були змішані кельтсько-римські сім'ї та роди. Деяка частина кельтської знаті намагалася підтримувати римські традиції, але поступово кельтський елемент став переважати. Економіка й торгівля зазнають певного занепаду. Більша частина земель опинилася у руках знатних кельтів, які експлуатували своїх одноплемінників. Зберігалось рабство, хоча більша частина селян перебувала у становищі напівзалежних колонів. Відбувався поступовий перехід від рабовласництва до феодалізму. Розпад Британії на окремі королівства призводив до постійних міжусобних війн, які послаблювали країну. Ускладнювали ситуацію постійні напади піктів з Шотландії та скоттів з Ірландії. В умовах роздробленості кельтські вожді не могли чинити гідного опору завойовникам і

були змушені шукати зовнішніх союзників. Однак така спроба виявилась фатальною для кельтської Британії.

2.7 Перші вторгнення англосаксів. Війна з ними Амвросія Авреліана

Один з ватажків бриттів Вортігерн у 449 р. звернувся до двох вождів племені ютів Хенгіста і Хорси за військовою допомогою. Вождь бриттів пообіцяв за військову службу гроші і землю на території сучасного Кента. Два брати висадилися з військом на острові Танет. Дружини германців мали хороший бойовий досвід і швидко розбили варварів, які нападали з півночі. Але перебої з продовольством з боку бриттів швидко розлютили англосаксів: заколот не змусив себе довго чекати. Найманці почали боротьбу з місцевою владою та її підданими. З цього моменту прийнято відраховувати англосаксонське завоювання Британських островів. Близько 455 р. хроніки фіксують відкриті зіткнення дружин Хенгіста і Хорси з Вортігерном і його підданими. В одному з перших боїв при Ейлсфорді Хорса гине, і повнота влади переходить до Хенгіста. У період кривавих сутичок із 455 р. по 473 р. багатоплемінне військо Хенгіста змогло зайняти південний схід Британії, де було засноване перше королівство ютів – Кент. Вождь саксів Елла в 477 р. почав натиск на бриттів і до 491 р. став правителем Суссексу. Через чотири роки ще два саксонських вожді Кедрик і Кінрік прибули на Британські острови і заснували королівство західних саксів – Уессекс. Цим завершився перший етап англосаксонського завоювання Британії.

На деякий час кельтам вдалось переломити хід бойових дій. Вирішальну роль у цьому відіграв Амвросій Авреліан, полководець, який походив із заможної романо-британської родини. Він зумів об'єднати розрізнені племена кельтів і завдати англосаксам ряд поразок. Найзначнішим успіхом Авреліана стала перемога біля гори Бадон у 516 р., внаслідок якої саксонський наступ вдалось на деякий час зупинити. Багато дослідників вважають, що саме Амвросій Авреліан є прототипом легендарного короля Артура. Однак після смерті Амвросія союз бриттських племен знов розпався, і сакси перехопили ініціативу у

війні. Очевидно, приблизно в цей час відбулося і масове переселення бриттів на континент в Арморіку (Бретань) [19, р. 37].

2.8 Легенда про короля Артура

У VI ст. чернець на ім'я Гільда Премудрий написав книгу, у якій створив літопис воєн між саксами і бриттами. Чернець не згадував Артура, але описав битву при горі Бадон, яка пізніше стала з ним асоціюватися. У книзі «Історія бриттів», яку, імовірно, написав у IX ст. чернець Ненній, з'явилися додаткові деталі, але все ж було мало інформації про самого Артура. Ненній описав Артура як військового лідера. Особливо яскраво Ненній перерахував дванадцять битв Артура, останньою з яких була битва при горі Бадон. Перша повна, хоча й вигадана, біографія Артура з'явилася через три століття після Неннія. Це «Історія королів Британії», яку написав Гальфрид Монмутський близько 1137 р. Багато деталей цієї історії відомі читачам, які знають історії про Артура, створені сучасними авторами. У версії Гальфрида описана історія про зачаття і народження короля Артура в результаті любові між Утер Пендрагон і заміжною жінкою на ім'я Ігрейна. За легендою, Утер за допомогою чаклунства Мерліна набув вигляду чоловіка Ігрейни і провів з нею ніч. Молодий Артур став королем і за допомогою чарівного меча Екскалібур виграє бій із саксами. Потім настали дванадцять років миру, протягом яких Артур заснував знаменитий кодекс лицарства та одружився з Гвіневрою. Гальфрид також написав про зраду Мордред і його битву з Артуром, який після цього опинився на острові Авалон. Письменник на ім'я Вас переклав частину тексту Гальфрида Монмутського французькою мовою і додав у нього багато деталей, які викликали нові дискусії. Він же додав одну з головних деталей легенди про Артура – Круглий стіл. Французькі автори наступних століть поєднали ранні роботи і склали довгі і деталізовані романи, багато з яких стали об'ємними циклами. Один з них – цикл «Ланселот – Грааль» – являє собою універсальну історію, яка починається з часу розп'яття Христа, але концентрується на житті Артура і пригодах його лицарів. Цей цикл об'єднує знайомих раніше персонажів і мотиви. Наприклад,

у ньому розповідається про братерство Круглого столу, Мерліна, фатальне кохання Ланселота і Гвіневри і зраду Мордреда. Значна частина циклу присвячена пошукам святого Грааля, у яких досяг успіху тільки Галахад як найчистіший з усіх лицарів. Цей цикл був одним із джерел, які використовував сер Томас Мелорі, чия «Смерть Артура», написана в 1470 р., стала найвідомішою з усіх історій. Мелорі використовував матеріали інших історій і модифікував зміст епізодів, запропонувавши хронологію від зачаття Артура та його народження до пригод його лицарів [17, р. 95–98].

3 АНГЛОСАКСОНСЬКИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

План

3.1 Захоплення Британії англосаксами. Сім англосаксонських королівств.

3.2 Державний лад та розвиток феодальних відносин у англосаксонському суспільстві.

3.3 Християнська церква в Британії.

3.4 Культура Британії англосаксонської доби.

3.1 Захоплення Британії англосаксами. Сім англосаксонських королівств

Наприкінці VI ст. англосаксонський наступ відновлюється. У боях 571, 577 рр. (тоді були вбиті три королі кельтів і захоплені Глостер і Бат) і в 584–592 рр. у Вілтширі кельти були остаточно розгромлені. У 570–590 рр. германські племена впевнено зайняли південний схід і центральну частину острова. До 600 р. завоювання основної території острова німецькими дружинами англів, саксів і ютів було завершено [19, р. 39].

В етнічному відношенні кельти збереглися. Їх примусили відмовитися від поселень на пагорбах і змусили обробляти землю за англосаксонською системою. Англи і сакси одружувалися з кельтськими жінками. У завойованих областях кельтська мова стала поступово забуватися, вона збереглася лише в окремих

елементах, влившись у загальну тканину живих розмовних діалектів англосаксонської мови.

Після 600 р., коли завоювання переважно закінчилося, утворився ряд дрібних англосаксонських королівств. У результаті боротьби між ними склалося сім найбільш значних: Ессекс, Суссекс і Уессекс – саксонські, Нортумбрія, Мерсія і Східна Англія — королівства англів і, нарешті, ютський Кент. Саме тому VII–VIII ст. історики називають епохою семикоролів'я, або епохою гептархії. Найбільш могутніми серед цих королівств були Нортумбрія, Мерсія і Уессекс. Вони були найвигідніше розташовані для продовження нападів на бриттів. Уессекс піднявся в 60-ті рр. VI ст., Мерсія не має ранньої традиції, лише від VII ст. дійшов список областей, з яких король Мерсії брав данину. Нортумбрія посилюється з кінця VI ст. в результаті приєднання Дейри. На початку VII ст., уклавши союз з кельтським королівством Стратклайд, Нортумбрія веде боротьбу з князями бриттів [19, р. 41].

До кінця VI ст. англосакси залишалися язичниками. Раніше за інших прийняв християнство Кент (597) і тільки в 625 р. — Нортумбрія. Мерсія ж довго залишалася оплотом язичництва. Король Мерсії Пенда в союзі з племенами Уельсу вів наполегливу боротьбу проти гегемонії Нортумбрії. У 655 р. Пенда був розбитий і убитий. Нортумбрія продовжувала панувати. Тільки в 685 р. Мерсія завдала удару Нортумбрії. Але Мерсія була ще слабка, коли почалося поступове посилення Уессексу. Король Уессексу Іне (688–728 рр.) захопив південь Британії (Сомерсет, Суссекс, Кент) і вів війни проти Мерсії. Перемозі Уессексу завадили внутрішні усобиці в цьому королівстві. У результаті Мерсія завоювала Уессекс і всі сили кинула на підкорення Нортумбрії, яка наполегливо чинила опір. Нортумбрія мала на ту пору дуже велике значення як центр британського християнства і як літературний і культурний центр Європи.

До середини VIII ст. серед англосаксонських королівств у цілому була безперечною гегемонія Мерсії, але Уессекс вів наполегливу боротьбу за звільнення від її впливу. У 753 р. Уессекс звільнився від влади Мерсії. Нортумбрія також відбила натиск мерсійців і захопила Стратклайд. Але в самій Нортумбрії

в цей час ішли невпинні усобиці, знать піднімала заколоти, села були розорені, голод і чума стали постійними гостями цього королівства. В Уессексі після його звільнення становище було приблизно таким самим. Мерсія зберегла владу над середньою Англією. Правління в Мерсії короля Оффи (757–796 рр.) було часом підготовки до захоплення всієї Британії. Оффа пішов походом на Уельс і здобув ряд перемог (779 р.), у результаті яких встановився військовий кордон від гирла річки Уай до гирла річки Ді. Потім Оффа підкорив Ессекс, Суссекс, Східну Англію і тримав у покорі Кент. Але це посилення Мерсії було тимчасовим; після смерті Оффи спроби об'єднати Англію були облишені, оскільки Нортумбрія і Уессекс, змагаючись, заважали один одному [13, р. 45].

3.2 Державний лад та розвиток феодалних відносин у англосаксонському суспільстві

Державний лад Англії у період ранньофеодальної монархії розвивався по лінії піднесення і зміцнення королівської влади. Король в англосаксонських державах виступав скоріше як племінний вождь або удачливий воєначальник, ніж як носій державності. Життя короля оцінюється таким самим вергельдом, як і життя служителя церкви. Об'єднання кількох селищ називалося округом або сотнею. Основні питання вирішувалися на зборах сотні. Тут же обирався староста. Два рази на рік виборні від селищ у повному озброєнні сходилися на великі народні збори кількох округів — фокмот, де вислуховували пропозиції вождя і вирішували найважливіші проблеми. З розвитком феодалних відносин і зміцненням королівської влади в народних зборах все більшу роль починають відігравати великі землевласники, а також представники короля — шерифи.

Основну масу англосаксонського суспільства становили вільні селяни-общинники – керли. Вони володіли ділянками землі і були основою військового ополчення англосаксонських королівств. Однак перша англосаксонська збірка законів – «Правда» короля Кента Етельберта (близько 601–610 рр.) — свідчила про наявність у суспільстві соціального розшарування. Крім керлів, у текстах трапляються і згадки про родову знать —

ерлів, які володіли великими ділянками землі. Зі зміцненням королівської влади істотно падає значення народних зборів. Помітну роль у державі починає відігравати новий орган – вітенагемот (рада «мудрих»). За участю вітенгемота, що складався з найбільших землевласників, король вирішував найважливіші державні питання.

3.3 Християнська церква в Британії

У створенні єдиного сплаву різнорідних етнічних елементів, що волею долі зустрілися в Англії, величезне значення мало християнське вчення, історія якого тут склалася на рідкість химерно, бо Британія, мабуть, єдина область Європи, християнізована двічі. Християнство набуло широкого розповсюдження вже в Римській Британії. У III ст. в Британії з'явилися перші мученики, загиблі за віру, – св. Альбан, Юлій і Аарон. Через століття тут було вже безліч церков і християнських громад, а три єпископи – Лондонський, Йоркський і Колчестерський – направляли їхнє духовне життя. Однак власне бритти не дуже відрізнялися на терені нового віровчення і місіонерства. У цьому їх далеко перевершили ірландські сусіди, особливо напівлегендарний «апостол Ірландії» святий Патрік, який проповідував Євангеліє серед місцевих кельтських племен. Патріку належить своєрідний внесок у теорію християнства – ідея чистилища, особливого підземного світу, прикордонного між пеклом і раєм, де вже панують демони. Людська душа, що потрапила туди, ще може повернутися у світ людей. Іншим оригінальним острівним мислителем V ст. був ірландський чернець Пелагій, вчення якого про порятунок набуло значного поширення і в Ірландії, і в Британії. Поглядам Пелагія був притаманний не властивий ранньому християнству оптимізм: він вважав, що первородний гріх не лежить незмивною плямою на кожному з нас. Доля людина не вирішена від самого початку, оскільки вона наділена свободою волі; здійснюючи самостійний вибір між добром і злом, вона відповідає перед Творцем не за провину Адама і Єви, а лише за власні гріхи. На жаль, вчення Пелагія про свободу волі суперечило поглядам про приречення іншого авторитетного теоретика, Блаженного Августина, які

стали ортодоксальними в римській християнській церкві, і пелагіанство було затавроване як єресь. Кельтську церкву, яка не зв'язувала себе з інтересами Риму, який претендував на безумовне лідерство в християнському світі, відрізняли деякі особливості і підкреслена відсутність формалізму.

Ірландці, незважаючи на глухе роздратування папської курії, вели активну місіонерську діяльність. Проповідуючи серед язичницьких племен місцевих ірландських скоттів, вони рушили далі на північ Британії, у нинішню Шотландію, і стали хрестити там скоттів і піктів, досліджували і «просвітили» Фарерські, Оркнейські і Шетландські острови. Посланець ірландської церкви св. Колумбан (521–597 рр.) заснував монастир на північному заході Британії, на острові Айона. Звідси він почав навернення до християнства піктів [4, с. 11–12]. З монастиря на острові Айона через деякий час християнство поширилося і в Нортумбрії (625 р.). Незабаром усе кельтське населення Північної Британії стало їхньою паствою.

Ревнивий до їхніх успіхів римський первосвященик незабаром оголосив духовну війну пелагіанам Британії, куди стали посилати талановитих проповідників, щоб вирвати місцевих християн з-під впливу кельтського духівника і залучити в лоно католицької церкви. Проповідь християнства серед англосаксонських варварів незалежно один від одного повели дві групи духовенства. У Південно-Східну Англію, в Кент, з Риму була послана спеціальна група ченців-бenedиктинців. Її очолював призначений папою Григорієм I Августин, майбутній перший архієпископ Кентерберійський, який створив у Британії справжню церковну бюрократичну організацію. Йому вдалося досягти своєї мети і навернути до християнства королів Кента й Ессекса та їх народ [13, р. 33–34].

Коли король Нортумбрії Етельфрід, що залишався язичником, вирушив на завоювання кельтів, за старовинним звичаєм бриттські єпископи і духовенство приєдналися до своїх воїнів, щоб підтримати їх молитвами. Побачивши значний, хоча і беззбройний натовп тих, хто молиться, Етельфрід наказав атакувати їх першими. За переказами, тисяча двісті ченців і єпископів були безжально винищені і тільки п'ятдесятьом

вдалося врятуватися. Це був смертельний удар по незалежній кельтській церкві в Південній Британії.

У 664 р. ірландські і римські місіонери зустрілися на синоді у Вітбі, щоб ліквідувати наявні розбіжності (форма тонзури, дата Великодня тощо). Кожна зі сторін гаряче доводила свою правоту, і невідомо, чим би закінчилася справа, якби не нортумбрійський король Освіу, що грав роль арбітра на соборі. Він терпляче вислухав сперечальників і віддав перевагу римському християнству. Ірландські місіонери відмовилися прийняти його рішення і на знак протесту пішли у свій монастир на Айоні. Виниклий конфлікт був усунутий лише завдяки зусиллям наступного, сьомого за рахунком архієпископа, Теодора з Тарса, після чого місіонерська робота відновилася.

Визначну роль у поширенні християнства на Британських островах відіграв святий Патрік. Згідно з офіційною біографією святого Патріка, він народився в кінці IV ст. у Британії, що перебувала тоді під римським пануванням, у сім'ї римських громадян Кальфурніуса і Кончеси. З народження його звали Мевін Суккат. Незважаючи на те, що батько хлопчика був дяконом місцевої церкви, Мевін у ранні роки свого життя не був прихильником віри в єдиного бога. Коли йому було 16 років, його захопили в полон пірати. Мевіна продали в рабство в Ірландію, де він шість років пас худобу. Саме там молодий чоловік прийшов до християнської віри. Згідно з переказами, юнак несамовито молився, і Господь зглянувся над ним. Бог вказав йому, як врятуватися з полону, завдяки чому Мевін повернувся до Британії. Незабаром він залишив отчий дім і попрямував до Галлії (територія сучасної Франції), щоб стати служителем церкви. Після декількох років служби він був посвячений в єпископський сан і названий Патриціусом (Патріком), що означає «Батько своїм людям». У 30-ті рр. V ст. майбутній святий за дорученням Папи Целестіна I почав свою місію в Ірландії. Також вважається, що він дав Ірландії писемність і вигнав з країни всіх змії (Ірландія дійсно є країною, у якій взагалі немає змії). За легендою, Патрік, колишній християнський місіонер, пояснював язичникам догмат про Трійцю на зрозумілому і доступному їм прикладі – листку конюшини (трилисника): «Бог єдиний в трьох особах, як три

листка, що ростуть від одного стебла». За твердість віри бог обіцяв Патріку, що Ірландія піде під воду за сім років до кінця світу, щоб уникнути горя і лих, і що Святий сам буде судити ірландців у день Страшного Суду. Помер Патрік 17 березня 493 (за іншою версією, 461) року.

3.4 Культура Британії англосаксонської доби

Опорними пунктами місіонерів і найважливішими культурними центрами стали засновані ірландцями північні монастирі – Ліндісфарн, Іона, Ярроу, Вітбі. Їхнє значення в духовному житті Англії виявилось незрівнянно вищим, ніж у бюрократичних церковних структур півдня, бо саме на півночі в рамках християнської культури відбувся плідний синтез кельтських і саксонських елементів з їхніми самобутніми літературними та художніми традиціями. Наставники кельти виховували тут перші покоління знатної нортумбрійської та мерсійської молоді, майбутніх просвітителів і вчених ченців англосаксонського походження. Звідси вийшли мислителі, визнані всім християнським світом найбільшими умами свого часу, – Беда Преподобний, Еріугена, Алкуїн. В епоху повсюдного і глибокого занепаду культури в Європі, що йшов за падінням Західної Римської імперії, лише північні монастирі зберігали ще жевріючим вогонь культурного життя. Тут як і раніше говорили правильною латиною і вишуканою грецькою мовою, збирали в бібліотеках античні і ранньохристиянські рукописи, за якими ченці вирушали в експедиції на континент, займалися філософією, риторикою, поезією. Не дивно, що в цій інтелектуальній творчій атмосфері незвичайно розцвіла книжкова справа, у якій ірландцям та їхнім учням не було рівних у Європі VI–VIII ст. У скрипторіях – майстернях зі створення і переписування рукописів – писарі і художники Ліндісфарна та Ярроу створювали твори, перед якими і донині заворожено застигають глядачі: тексти, виписані елегантним шрифтом, висхідним до грецького письма, прикрашали незвичайні орнаменти, що поєднували як кельтські, так і англосаксонські візерунки, зображення фантастичних звірів і птахів, хитромудрі плетінки. Відмінною рисою Ліндісфарнських манускриптів були

так звані килимові сторінки, що склалися тільки з орнаменту, химерні сплетення якого утворювали християнські символи.

Видатною постаттю серед діячів християнської церкви англосаксонського періоду є Беда Преподобний (між 672–673 — 26 травня 735)— бенедиктинський чернець подвійного монастиря святих Петра і Павла в англосаксонському Королівстві Нортумбрія (сучасний Ярроу). Прізвисько Беди, «Преподобний», відоме з епітафії IX ст., за переказами, продиктованої ангелом. На Ахенському соборі 836 р. він був проголошений «високоповажним і дивовижним учителем сучасності» і було прийнято постанову вважати Беду таким же незаперечним авторитетом, як і ранніх отців церкви. Аж до кінця Середньовіччя його ставили в один ряд з Августином Блаженным і Григорієм Великим. У 1899 р. Беда був канонізований Папою Левом XIII, одночасно католицька церква назвала його одним з учителів Церкви. Він був автором близько 40 праць латинською мовою, присвячених різноманітним питанням богослов'я і церковного життя (включно з календарним обчисленням), риторики і граматики. Оскільки Беда написав одну з перших історій Англії під назвою «Церковна історія народу англів», вона принесла йому славу «батька англійської історії» Він з'явився на світ у селі Монктон, розташованому на землях подвійного монастиря св. Петра і Павла в Ярроу. У «Церковній історії» він сам стверджував, що у віці семи років родичі віддали його в навчання ченцям. Близько 681 р. вибухнула епідемія чуми, причому в Ярроу з усієї братії залишилися в живих лише патер-настоятель і хлопчик-послушник. Позбувшись братії, настоятель зважився зберегти весь цикл богослужіння і читання Псалтиря протягом доби, крім вечірні і заутрені, але не зміг витримати цього більше тижня. Тоді він благословив послушника, і вони удвох служили по повному чину, поки не приспіла допомога. Цим послушником був сам Беда. Крім рідної давньоанглійської, латинської та грецької мов, Беда, мабуть, володів ще й ірландською. Імовірно, Беда рано проявив неабиякі здібності, оскільки (за власними словами) був висвячений у диякона в дев'ятнадцять років, за шість років до терміну, встановленого канонами. У 703 р., у тридцять років він був висвячений у пресвітера. Беда Преподобний став одним з перших середньовічних письменників,

у працях якого була дана цілісна концепція минулого. «Церковна історія народу англів» у п'яти книгах оповідала про період від римського завоювання до 731 р., причому зовнішня канва несла ознаки типового для епохи хронікального жанру.

Найбільш відомою пам'яткою англосаксонської літератури є «Беовульф» — епічна поема, дія якої відбувається в Ютландії, до переселення англів до Британії, створена, імовірно, в VIII або на початку IX ст. Назву дав перший видавець поеми за ім'ям головного героя. Збереглася в єдиному рукописі кінця X — початку XI ст.

Єдина з пам'яток давньоанглійського героїчного епосу, поема дійшла до нас повністю і налічує 3182 рядки. Сформована на англійському ґрунті сюжетика поеми сходить до скандинавської традиції: дія першої частини локалізується в землях данів (імовірно на о. Зеландія), дія другої — у гетів, що населяли область сучасної Південно-Західної Швеції (Геталанд); у поемі згадуються тільки скандинавські народи, а головний герой — Беовульф (Beo-wulf — букв. «бджолиний вовк», тобто «ведмідь») зображений у другій частині правителем гетів.

Поема складається з двох частин. У першій частині побудований королем Хротгаром палац Хеорот («Оленячі палати») зазнає нападів велетня Гренделя. Дізнавшись про це, гетський витязь Беовульф прибуває до Хротгара, щоб врятувати його. Вночі після бенкету Беовульф смертельно ранить у Хеороті Гренделя, якому, проте, вдається втекти. Бенкет з нагоди перемоги Беовульфа завершується новим нападом — матері Гренделя, що мстить за сина. На ранок Беовульф по кривавих слідах знаходить житло велетнів на дні озера, спускається в нього і за допомогою знайденого в печері чарівного меча перемагає велетку. З багатими дарами він повертається до короля гетів Хігелака.

У другій частині, відокремленій від першої 50 роками, на володіння Беовульфа, який став королем, нападає вогнедишний дракон, потривожений рабом, який вкрав чашу з його скарбниці. Беовульф вступає в бій з драконом, перемагає його, але і сам умирає, отруєний чудовиськом. Завершується поема описом похорону Беовульфа і зведенням кургану на високому морському березі.

В основі поеми лежать традиційні міфологічні (пізніше – казкові) сюжети боротьби з чудовиськами, велетнями і драконами, що дає змогу віднести сюжетику поеми до раннього типу героїчного епосу.

«Беовульф» – єдина збережена поема «варварських» народів Європи, основний кістяк якої склався до прийняття християнства. Історики довели, що безсумнівно ранній за походженням твір зазнав істотної змістовної переробки, зокрема, в нього введено численні християнські мотиви (наприклад Грендель називається нащадком Каїна) [20, р.148–149].

Світ, описаний у «Беовульфi», історично достовірний, хоча сам Беовульф не згадується в жодному іншому джерелі.

4 ВТОРГНЕННЯ НОРМАНІВ НА БРИТАНСЬКІ ОСТРОВИ

План

4.1 Норманське завоювання Англії в IX ст.

4.2 Боротьба англосаксів проти норманів. Держава Альфреда Великого.

4.3 Об'єднання англосаксонських королівств. Створення держави Англія.

4.4 Війна між норманами й англосаксами в кінці X – першій половині XI ст. Британські землі в складі держави Канута Великого.

4.5 Британія в середині XI ст. Едуард Сповідник.

4.6 Ірландія в V – XI ст. Поширення християнства.

4.7 Шотландія в ранньому середньовіччі. Пікти.

4.8 Уельс у ранньому середньовіччі.

4.1 Норманське завоювання Англії в IX ст.

З кінця VIII ст. на Британські острови почали здійснювати набіги дани – власне данці і норвежці. Тих і інших зазвичай називають норманами, або вікінгами. Особливо страждали від їх нашествия Ірландія, острів Мен і острівна Шотландія (Оркнейські і Шетландські острови). Вікінги утворювали там свої поселення і плекали плани нападу на Англію, тим паче, що обстановка в

країні – роздробленість і нескінченні чвари між дрібними королівствами – обіцяла легку здобич. У січні 793 р. вікінги напали на острів Ліндісфарн, де розташовувалася християнська місія. Церква була розграбована і зруйнована, монахи вбиті і обернені в рабство [13, р. 49]. За цим нападом пішли інші, не менш жорстокі і криваві. Нормани грабували нещадно міста, монастирі і села, захоплювали в полон людей, обертаючи їх у рабство. Повсюдно вони відновлювали язичницьку віру і винищували християнське духовенство.

У 30-х рр. IX ст. нормани активізувалися. Спротив завойовникам очолили королі Уессексу. У 836–837 рр. король Уессексу Екберт взяв участь у двох великих битвах проти норманів. При Гармоуті Екберт був розбитий, але при Хенгістдуні зумів взяти реванш і відкинути завойовників. Втім, наступний король Уессексу Етельвульф знов був вимушений відбивати ворожі набіги. У 842 р. нормани захопили і спалили Лондон та Рочестер, вчинивши страшну різанину.

Спочатку вікінги здійснювали свої набіги тільки влітку, а потім поверталися додому. Але з кожним роком час, який вони проводили на ворожій землі, все збільшувався, і нарешті в 851 р. вікінги залишилися в Англії на зимівлю на острові Танет. У 865 р. велика армія норманів висадилася у Східній Англії та підкорила її. Король Едмунд був убитий. Потім були підкорені Нортумбрія і Мерсія [21, р. 29–30]. На черзі стояв Уессекс. На той час, як Етельвульф помер, володіння Уессексу простягалися вже до самої Темзи, охоплюючи весь південь Англії. Після Етельвульфа послідовно правили три його старші сини – Етельбальд, Етельберт і Етельред. З ім'ям останнього пов'язана битва при Редінгу, де він здобув переконливу перемогу над вікінгами. Проте війна тривала, і після смерті Етельреда до влади прийшов його двадцятирічний брат на ім'я Альфред. Цьому юнакові судилося стати одним з найбільших англійських королів.

4.2 Боротьба англосаксів проти норманів. Держава Альфреда Великого

Ледь ставши королем, Альфред у перший же рік свого правління змушений був дев'ять разів відбивати спроби вікінгів

вторгнутися на підвладну йому територію. Лише до кінця 871 р. настало відносне затишшя. У той період вікінги знову почали воювати з Мерсією та Нортумбрією, лише зрідка втручаючись на землі Уессексу.

Альфред вів затяжну війну з датчанами, які намагалися зміцнитися на острові, однак внаслідок низького морального духу його війська зазнавали однієї поразки за іншою. Щоб отримати перепоочинок, Альфред був змушений укласти з датчанами мир, після якого під його владою залишилися фактично лише Уессекс і Кент. У 878 р. активні військові дії відновилися. Вождь датчан Гутрум захопив Лондон і напав на Уессекс. Англійців охопив відчай. Кинувши залишки війська, Альфред втік до Корнуолла, де деякий час прожив під чужим ім'ям у хатині рибалки [18, р. 98–99]. Поступово Альфреду вдалося зібрати навколо себе невеликий загін і почати партизанську війну проти данців. Через шість місяців до нього прийшов перший успіх. Він вирішив напасти на великий стан датчан біля Етандуна. Попередньо він вирушив на розвідку: переодягнувшись арфістом, проник до табору і, розважаючи датчан саксонськими піснями, оглянув розташування ворога. Після повернення він, відкривши своє ім'я, закликав народ Англії до війни. За три дні він зібрав значне військо і розбив датчан, змусивши їх укласти мир. Гутрум прийняв християнство, причому хрещеним батьком став сам Альфред. Англія була розділена на дві частини. Нортумбрія, Східна Англія, Ессекс і схід Мерсії увійшли до складу датської держави Данло. Альфреду дісталися Уессекс, Сассекс, Кент і захід Мерсії [19, р. 56]. Область, що відійшла до данців, тепер стала називатися областю данського права (Денло), і згодом довго зберігала цю назву. Соціально-економічні відносини в цій області характеризувалися тривалим збереженням общинних порядків і особистої свободи селян. Порівняно з півднем країни феодалізація йшла тут уповільненим темпом.

Мир з датчанами дав змогу Альфреду успішно відбивати напади інших вікінгів, які намагалися висадитися на південному сході країни, і з часом взагалі відбив у них охоту нападати на Англію, побудувавши на узбережжі кілька фортець-бургів і створивши загони самооборони в найбільш імовірних місцях висадок. До кожного бургу для забезпечення його матеріальних

потреб було приписано певну територію. Це була ретельно розроблена система оборони. Особливо слід зупинитися на розпочатій Альфредом реорганізації сухопутного війська. Король зрідка вдавався до виклику в ополчення (фірда) всього вільного населення, бо це тяжко відображалось на економічному становищі селян, а збирав зазвичай половину фірда, залишаючи іншу половину вдома. У результаті основою військової організації виявилися важкоозброєні воїни, забезпечені доходом з наділів землі. Це вже було військо не селян, а професіоналів, яких називали танами. Тани прибували у свої загони в кольчугах, шоломах, на конях і приводили із собою по кілька піших легко озброєних воїнів.

У 886 р. Альфред відвоював у норманів Лондон і почав його відновлювати, зробивши своєю другою резиденцією (першою був Вінчестер).

Користуючись мирним часом, Альфред упорядкував свою адміністрацію, приборкавши місцевих феодалів, відновив поділ країни на громади та графства. Він ретельно відновив старі звичаї, склав зводи законів, написаних за попередніх королів. Він активно відновлював зруйноване господарство, міста і монастирі, засновував школи. Для будівництва флоту запросив фризських майстрів. За короткий термін було побудовано близько ста кораблів. Альфред наказав будувати довгі кораблі: деякі з них мали 60 весел, а інші навіть більше. Вони були стійкішими, міцнішими і швидкохіднішими фризських або датських кораблів.

На початку 90-х рр. помер вождь датчан Гутрум. Його наступник Гастон не був схильний дотримуватися миру і з 893 по 896 рр. неодноразово намагався заволодіти південною Англією, проте Альфред і його син Едуард кожен раз змушували його відступати. Данці були змушені взагалі залишити Англію [18, р. 228–229].

Решту свого життя Альфред присвятив винятково мирним заняттям. Він заснував школу для дітей знатних саксів, запрошував священників у спорожнілі англійські землі. Альфред зробив великий внесок і в розвиток культури, зокрема переклав окремі розділи Біблії, твори блаженного Августина, байки Езопа. Крім того, під його керівництвом була складена «Англосаксонська хроніка». Альфред помер у 900 р. і був

похований у місті Вінчестер. Корона Англії дісталася його синові Едуарду [18, р. 240–242].

4.3 Об'єднання англосаксонських королівств. Створення держави Англія

На самому початку свого правління Едуард зіткнувся в боротьбі за владу зі своїм двоюрідним братом Етельвольдом, який підняв заколот, а потім відступив до Нортумбрії, де уклав союз з данцями. Доля міжусобної війни вирішилась у 902 р. після загибелі Етельвольда в битві біля містечка Хольм. Втім, мирним правління Едуарда Старшого не стало. На початку 900-х рр. він з перемінним успіхом вів війни проти данців. У 910 р. данці об'єднались з правителем валлійського королівства Гвінед, але в битві при Теттенхоллі Едуард завдав своїм ворогам нищівної поразки. Активну допомогу Едуарду надавала його сестра Етельфлід, що була одружена з королем Мерсії. У 911 р. Едуард приєднав до своїх володінь Лондон і Оксфорд, у 913 р. відвоював у данів Ессекс, а потім і Східну Англію. Водночас Етельфлід придушила повстання конфедерації п'яти міст, до якої входили Лестер, Ноттінгем, Лінкольн, Дербі та Стамфорд. У 924 р. вся Північ Англії визнала Едуарда своїм правителем, але через рік він помер.

Усе правління сина Едуарда Етельстана (925–939) пройшло в численних війнах. На початку правління Етельстан відвоював у данців Йорк і став правителем Нортумбрії. У 937 р. йому довелось витримати тяжку війну проти союзу, до якого увійшли Денло, Шотландія та Уельс. Однак Етельстан завдав противникам нищівної поразки. У ході війни загинуло п'ять ворожих королів. Крім того, Етельстан відзначився вдалою «шлюбною дипломатією», віддавши трьох своїх сестер заміж за французького короля, бургундського герцога та імператора Священної Римської імперії.

Однак після смерті Етельстана один за одним правлять слабкі королі Едмунд (939–946 рр.), Едред (946–955 рр.) та Едвіг (955–959 рр.). У цей час тривають війни проти норманів та повстання окремих королівств, насамперед Мерсії та Нортумбрії, які намагаються відокремитись від влади Уессексу. Фактичним

правителем держави в цей час стає архієпископ Кентерберійський Дунстан, який крім церковних посад відав королівською казною. Дунстан провів церковну реформу, ввівши в англійських монастирях бенедиктинський статут, а також активно сприяв примиренню англійців з данцями. На якийсь час Дунстан посварився з королем Едвігом і був змушений вирушити у вигнання, але після смерті короля знов посів провідне місце при англійському дворі.

Після смерті Едвіга його молодший брат Едгар (959–975 рр.) став правити всією Англією. Він також був молодою людиною, але, очевидно, отримав урок з долі свого старшого брата. Він у всьому слухався Дунстана. Едгар також повністю підтримав його реформи. За правління Едгара Англія не знала воєн, тому його зазвичай називають Едгаром Миротворцем. Едгар провів свою юність у Денло на північному сході, і це сприяло його популярності у данців, яким тому зовсім не хотілося бунтувати. По-друге, у Едгара був сильний флот, тому вікінги воліли триматися від Англії подалі. І нарешті, не можна не визнати, що Дунстан був досвідченим і розумним політиком і добре керував державою. Саме в цей час Денло остаточно увійшло до складу Англії, а датська знать отримала частину державних та церковних посад. До речі, саме при Едгарі об'єднані володіння уессекських королів отримали назву Англія (England). Прихильність Дунстана політиці мирного існування ще раз підтвердилася в 970 р., коли Едгар добровільно передав північну частину Нортумбрії шотландському королю Кеннету II, тому межі між двома країнами стали такими, якими вони є й нині.

У роки правління Едгара успішно розвивається торгівля з європейськими державами, головним центром якої стає Лондон.

Після Едгара залишилось двоє синів від різних дружин. Спочатку на престол вступив його старший син Едуард (975–979), фактичним правителем при якому був все той самий Дунстан. Однак ще до досягнення повноліття він був вбитий за наказом мачухи. Згодом він навіть був канонізований і увійшов в історію під ім'ям святого Едуарда Мученика.

4.4 Війна між норманами й англосаксами в кінці X – першій половині XI ст. Британські землі в складі держави Канута Великого

Після цієї сумної події влада перейшла до брата Едуарда Етельреда (997–1016 рр.), який увійшов в історію як Етельред Безрадний. Дунстан Кентерберійський був усунутий від державних справ, а владу спочатку зосередила у своїх руках мати Етельреда Ельфрід. Однак слабкість короля дала змогу підняти голови численним ворогам Англії. Знов повстали непокірні валлійці. Крім того, під час правління Етельреда данці та норвежці знову почали посилено осаджувати узбережжя Кента і Східної Англії. До цієї сумної пори належить зіткнення, яке відбулося у 991 р. біля Мелдона. Вікінги вщент розбили англійське військо. Після цього дані ще неодноразово грабували південне узбережжя. До того ж у 994 р. військо вікінгів увійшло в гирло Темзи й обложило Лондон [14, р. 52–54].

У тому ж самому 994 р. Етельред створив фатальний прецедент, погодившись відкупитися від норвезького конунга Олава Трюггвасона, який воював на боці датчан.

Щоб протистояти натиску вікінгів, король Етельред зібрав воедино весь свій чималий флот, але в 1009 р. один з командирів збунтувався і відвів частину кораблів. За ним кинулися навздогін, але тут уже втрутився злий рок: налетіла страшна буря і рознесла вщент весь королівський флот. На суші справи йшли не краще – помічники Етельреда відзначалися некомпетентністю і підозрілою схильністю до зрад.

Етельред намагався спиратися не на стару англосаксонську знать, а на військово-служивий стан танів, які стали відігравати все більшу роль і займали найбільш визначні державні посади. У зовнішній політиці Етельред вирішив укласти союз з нормандським герцогом і в 1002 р. одружився з дочкою герцога Еммою. Емма привезла із собою з Нормандії своїх прибічників, яким Етельред із задоволенням надав посади в Англії, оскільки серед його підданих мало було тих, кому він міг довіряти. Це стало причиною поширення нормандського впливу в Англії, привернуло увагу нормандських герцогів до острова і спонукало їх до втручання в його справи.

13 листопада 1002 року, через півроку після весілля з Еммою, він звелів убивати всіх данів, що жили в Англії. У різанині в день святого Брайса загинули тисячі людей, зокрема і сестра датського короля Свейна Вилобородого. Свейн, за плечима якого стояла тепер вся міць Скандинавії, швидко зібрав найбільший флот, який він будь-коли використовував проти Англії, і в 1003 р. висадився в Ексетері далеко на південному заході Англії. Наступні роки стали роками глибокого приниження для Англії. Різанина, яку влаштував Етельред, не зменшила кількість зрадників і не збільшила кількість прихильників короля. Нормандський герцог Річард не виявив ані найменшого бажання прийти на допомогу своякові.

Етельреду залишалося лише відкуповуватися від датчан тим, що міг нашкодити, і вікінги швидко зрозуміли, що це відмінний спосіб вибивати гроші з англійців. Причому розміри виплат з кожним роком зростали: якщо в 1002 р. Етельред заплатив 24 тис. фунтів сріблом, то через три роки йому довелося віддати вже 36 тис. А в 1012 р. плата за мир становила 48 тис. повновагих фунтів. Для збору таких сум довелося ввести новий податок, який всією вагою ліг на плечі населення. Його охрестили «данегельд», що в перекладі означає «датські гроші». Його вводили шість разів за час правління Етельреда, щоб відкупитися від вікінгів. Усього було виплачено близько ста шістдесяти тисяч тонн срібла. За збір данегельду відповідала місцева знать. У результаті її положення усталилося внаслідок ослаблення позиції короля, оскільки контроль над податками означає контроль над ситуацією в країні. Правління стало децентралізованим. У результаті набігів вікінгів Англія в період правління Етельреда II перетворилася на феодальну державу. Вільних селян розоряли напади завойовників, грабежі і данегельд, тож вони змушені були найматися до місцевої знаті, щоб вижити, і ставали кріпаками [16, р. 37].

Ситуація погіршувалася. Спроба зібрати флот не вдалася через чвари серед знаті. Ельфхеах, двадцять восьмий архієпископ Кентерберійський, у 1012 р. потрапив у полон. Архієпископ заборонив своїм прибічникам виплачувати викуп і загинув від рук вікінгів. І нарешті, у 1013 р. Свейн переконався в повній нездатності Англії захистити себе і спробував заволодіти

королівством. Після всього, що сталося, важко було очікувати від жителів колишнього Денло лояльності щодо Етельреда. Вони охоче приєдналися до війська Свейна. Область за областю здавалася Свейну без бою, і чергова безкровна перемога позбавила інших бажання битися. Етельред перебував у Лондоні, і лише це місто спробувало чинити опір. Етельред, однак, не був таким героєм, як його прапрапрадід Альфред, і він утік на південь. Емма і діти ще раніше вирушили в Нормандію. Врешті-решт туди приїхав і Етельред і був прийнятий як король-вигнанець. Тепер датський конунг Свейн Вилобородий став володарем Англії. Однак незабаром після втечі Етельреда Свейн раптово помер. Він залишався королем Англії шість тижнів [11, р. 86].

Після смерті Свейна датський флот відплив на північ. Канут, син Свейна, виїхав з Англії тільки для того, щоб зміцнити свою владу на батьківщині і стати королем Данії. Англійська знать відправила Етельреду послання з проханням повернутися, «якщо він стане керувати ними краще, ніж робив це раніше». Етельред, природно, прийняв запрошення, але тут у боротьбу за владу вступив його син Едмунд Залізнобокий. В останні роки він жив на півночі Англії і всіма силами намагався протистояти данам. У ситуації, що склалася, представники нортумбрійської знаті запропонували кандидатуру Едмунда на місце короля і присягнули йому.

Саме тоді Канут висадився на півдні Англії і напав на Уессекс. Його підтримала Мерсія. Для боротьби з Канутом Едмунд Залізнобокий спробував зібрати армію, але багато людей відмовлялося битися під його керівництвом, вони хотіли, щоб їх вів законний правитель Англії Етельред. На жаль, це було неможливо: у той момент сам король Етельред, хворий і зломлений долею, лежав на смертному одрі в Лондоні. Дізнавшись про його хвороби, Едмунд поспішив до Лондона, щоб хоча б перед смертю помиритися з батьком. Етельред помер 23 квітня 1016 року. Після смерті Етельреда королем Англії став його син Едмунд Залізнобокий. Спираючись на Лондон, він чинив датчанам лютий опір, за сім місяців витримав сім битв. Зрештою Канут і Едмунд уклали у 1017 р. договір, поділивши Англію по Темзі. Але через кілька днів Едмунд Залізнобокий був

убитий і повновладним володарем Англії став датський король Канут (1017–1035 рр.) [14, р. 61–62].

Хоча тепер на престолі сидів король-датчанин, країна все одно несла важкий тягар «данегельд». Тільки у 1018 р. було зібрано 83 тис. фунтів срібла за те, щоб основний датський військовий флот залишив прибережні води Англії. Частина флоту, що залишилась, обходилася англійцям приблизно в 4 тис. фунтів на рік. Але ж існували й інші види податків, а саме: «хергельд», або податок на армію. Причому стягувалися вони з винятковою суворістю: якщо який-небудь землевласник затримувався з виплатою більш ніж на три дні, то землі у нього відбиралися і передавалися іншому, більш заповзятливому аристократу. Як би там не було, на той момент ситуацію в країні можна з певною натяжкою характеризувати як мирну і навіть стабільну. Англія мала вигляд цілком успішної держави, і Канут став подумувати про розширення володінь. У 1019 р. він вирушив у Данію, щоб наслідувати тамтешній трон після смерті свого брата. У 1028 р. він підкорив охоплену смутою Норвегію і заодно став господарем її домініонів – Гренландії, Шетландських, Оркнейських і Гебридських островів, а також острова Мен. На короткий час утворилася Датська імперія, яка за площею перевищувала володіння будь-якого із середньовічних європейських монархів. Канут перетворився в сильну фігуру Північного світу, на нього змушені були зважати всі сусіди. Підтверджуючи свою репутацію доброго християнина, Канут робив багаті пожертвування церкві. До того ж за порадою єпископів він здійснив святе паломництво в Рим, таким чином поклавши край розмовам про «датського язичника» на англійському престолі. Але найбільша заслуга Канута в тому, що він, наслідуючи приклад Едгара-Миротворця, подарував країні тривалий мир, тим цінніший після заворушень часів Етельреда.

Спадкоємцем Канута вважався його старший син (від Альфіви) Гарольд. Крім цього, у Канута Великого від нормандки Емми був син Гардиканут. Сини ж Емми від Етельреда, Едуард і Альфред, залишалися в Нормандії.

Канут правив Англією разом з групою з шістнадцяти графів, або ерлів, які були всесильні у своїх володіннях. Причому десять з цих графств належали данцям. Взагалі, слід зазначити, що під

час правління Канута датське позначення високопоставлених аристократів – ерл – майже повсюдно витіснило англійське слово «елдормен», яким раніше називали представників родової знаті. Ці люди були абсолютно лояльні щодо короля, оскільки їхнє життя та успіх повністю залежали від нього: саме король мав право дарувати ерлам землі і чималі багатства. Найбільш довіреною особою серед графів був улюбленець короля Годвін.

4.5 Британія в середині XI ст. Едуард Сповідник

Після того, як Канут помер у 1035 р., на престол зійшов його старший син Гарольд Заяча Лапа. Сталося це в 1037 р., під час відсутності Гардиканута, законного сина від Емми. Гардиканут у той момент захищав Данію від зазіхань норвежців. Може, він був би радий стати проти воцаріння свого зведеного брата, але не мав такої можливості. Втім, правління Гарольда виявилось досить коротким – у 1040 р. він помер, і трон перейшов до Гардиканута. У роки свого правління (1040–1042 рр.) він встановив жорстокий режим, безжально грабуючи населення. Назрівали повстання, але в 1042 р. під час пиятики Гардиканут помер. Теоретично наступним по лінії успадкування був Магнус Норвезький, оскільки ще в 1038 р. був підписаний договір, одна зі статей якого передбачала, що Магнус успадкує трон Гардиканута, якщо той помре без спадкоємців. Однак англійська знать підтримала іншу кандидатуру – Едуарда, зведеного брата Гардиканута, сина Емми від короля Етельреда, який жив у Нормандії [16, р. 39]. Так, у 1042 р. скінчилося панування данців в Англії.

У квітні 1043 р. у місті Вінчестер відбулась коронація Едуарда Сповідника. Це прізвисько він отримав завдяки своїй щирій релігійності, вірі в чесноти й аскетизму. Оскільки в Едуарда не було міцної опори серед англосаксонської знаті, він опинився в складному становищі. У результаті протягом майже всього свого правління Едуарду доводилося узгоджувати свої дії з магнатами, насамперед з Годвіном, а пізніше – з його сином Гарольдом. У 1045 р. король одружився з дочкою Годвіна Едітою. Проте Едуард намагався проводити власну політику, щоб мати надійну підтримку. На королівській службі опинилось багато вихідців з Нормандії, яким Едуард жалував землі і

домагався їх призначення на церковні посади. У свою чергу англосаксонська знать була незадоволена засиллям нормандців.

Крім того, владі Едуарда довгий час загрожувала Норвегія. Король Норвегії Магнус I, спираючись на договір 1038 р. з Гардиканутом, висував свої претензії на англійський престол. Лише смерть Магнуса I в 1047 р. усунула норвезьку загрозу. Після смерті Магнуса Едуард у 1050 р. розпустив англійський флот, а також скасував податок на оборону – «датські гроші». У 1051 р. король Едуард звинуватив всесильного ерла Годвіна в зраді і примусив тікати з Англії, уклавши тісний союз з нормандським герцогом Вільгельмом. Однак через рік Годвін зумів повернутись і добитись вигнання нормандських радників короля. Після смерті Годвіна в 1053 р. реальна влада в країні поступово опинилась у руках його сина Гарольда, тоді як Едуард Сповідник займався переважно церковними справами, найважливішою з яких було заснування Вестмінстерського абатства.

Після приходу до влади в Шотландії короля Малькольма з нею були встановлені дружні стосунки. А от з Уельсом у цей час відбулась ще одна війна, у ході якої Гарольду вдалось подолати спротив валлійського короля Гріффіда ап Ллевеліна і домогтись розділення Уельсу на окремі королівства.

У внутрішній політиці Гарольд намагався посилити центральну владу, що викликало незадоволення інших магнатів, серед яких був і молодший брат Гарольда Тості. Гарольду вдалось приборкати північних ерлів, а Тості втік до Норвегії.

Оскільки через свій аскетизм король Едуард не міг мати дітей, перед країною виникло питання про успадкування престолу. Едуард сподівався передати престол нормандському герцогу Вільгельму у вдячність за одержаний у молоді роки притулок. Однак вимушений був заповідати королівську владу Гарольду. Король Едуард Сповідник помер у січні 1066 р. Англосаксонські магнати обрали королем Гарольда. Однак нормандський герцог Вільгельм також претендував на англійський престол. Намагався отримати владу і брат Гарольда Тості, який уклав союз з норвезьким королем Харальдом [23, р. 46–48].

4.6 Ірландія в V–XI ст. Поширення християнства

В Ірландію ніколи не вторгалися ні римляни, ні англосакси. Це була країна монастирів і процвітаючої кельтської культури. Як і в Уельсі, люди розрізнялися за сімейними кланами, до яких належали. Поза своїм племенем у них не було ні захисту, ні власного імені – лише назва племені. Королі в цьому племінному суспільстві обиралися. В основі лежало переконання, що керувати повинен найсильніший. Фактично вся система вела до постійного суперництва. В Ірландії утворилося п'ять королівств: Ольстер на півночі, Манстер на півдні, Лейнстер на південному сході, Коннот на заході і Тара – престол королів Ірландії.

Приблизно в 430 р. в Ірландію прийшло християнство. Історія самої Ірландії бере початок саме з цієї дати, оскільки вперше там з'явилися люди, здатні вести літопис подій. Навернення до християнства поширювалося в Ірландії святим Патріком. Християнство принесло і писемність, що послабило позиції друїдів, які тримали все в пам'яті і передавали усно. Росли християнські монастирі, часто біля узбережжя. Цей період часто називають ірландським «золотим віком» – завойовники були невідомі, і культура процвітала. Але правда і те, що п'ять королівств часто воювали один з одним, намагаючись отримати перевагу над іншими, і нерідко з великою жорстокістю.

Цей «золотий вік» раптово закінчився з появою нападників-вікінгів, які крали все, що належить монастирям. Мало що залишилося, крім кам'яних монументів, які вікінги не могли забрати. Саме напади вікінгів змусили ірландців об'єднатися. У 859 р. Ірландія обрала першого верховного короля, але це виявилось неефективним рішенням, оскільки кожен раз при обранні короля розгоралися суперечки і сварки. Торгівля з вікінгами призвела до створення перших міст і портів. Для кельтів, які завжди жили невеликими поселеннями, ці події стали революційними. Дублін – майбутня столиця Ірландії – був заснований вікінгами. Як ефективний метод правління верховна королівська влада в Ірландії проіснувала всього 12 років, з 1002 по 1014 рр., коли правив Брайан Бору. Досі його вважають найбільшим правителем Ірландії. Він намагався створити єдину Ірландію і заохочував паростки організованості – в церкві, в

адміністрації і в навчанні. Брайан Бору загинув у битві проти вікінгів. [4, с. 17–18]. Один з ірландських королів, король Лейнстера, воював на боці вікінгів. Століттям пізніше ще один король Лейнстера запросив норманів Англії для підтримки у своєму протистоянні з верховним королем. Це дало норманам бажаний привід для розширення свого королівства.

4.7 Шотландія в ранньому середньовіччі. Пікти

З огляду на географічне положення Шотландії там утворилося два різних суспільства. У самому центрі Шотландії розкинулися гори – до самої півночі і на захід, а за ними лежить безліч островів. На низинному сході і на півдні пагорби більш пологі, а більша частина місцевості подібна англійській – багата, гостинна і легко оброблювана. На північ від «лінії Нагір'я» – так називають кордон між Нагір'ям і Лоулендом – люди залишалися пов'язаними зі своїми сімейними кланами. На південь і схід від неї суспільство легше піддавалося впливу змін, що відбувалися в Англії. Шотландія була населена чотирма різними групами людей. Основна група – пікти – заселяла переважно північ і північний схід. Вони говорили кельтською мовою і ще однією, ймовірно більш ранньою, повністю відмінною від будь-якої нині відомої мови; мабуть, саме вони були найпершими мешканцями Шотландії. Пікти відрізнялися від кельтів тим, що успадкували свої права, імена і власність від матерів, а не від батьків. Жителями непіктами були шотландці – кельтські поселенці, що з'явилися в західному Нагір'ї в IV ст., прибувши з Ірландії. У 843 р. піктські і шотландські королівства були об'єднані під владою короля Шотландії, який мабуть зміг заявити свої права – по материнській лінії – на піктський трон, і таким чином використовував і шотландські, і піктські права спадкування королівства. Третьою групою були бритти, що населяли Лоуленд і являли собою частину римсько-британського світу. Імовірно, вони відмовилися від колишнього племінного способу життя до VI ст. I, нарешті, були ще англї з Нортумбрії, яких витіснили на північ, до шотландського Лоуленду.

Про походження піктів висунуто різні теорії. Дуже ймовірно, що пікти – не кельти, а може, навіть і не індоевропейці.

Історія походження піктів оточена безліччю міфів, легенд і відвертих вигадок. Спочатку пікти являли собою просто союз племен, і тільки до VI ст. з них було сформовано кілька державних утворень, що пізніше стали королівствами піктів. Передбачається, що на ранньому етапі свого існування було кілька незалежних піктських королівств — від двох до шести. Втім, по імені впевнено називається тільки Фортріу. Але вже до середини VI ст. фіксується єдине королівство піктів з першим більш-менш історичним королем – Бріде I, сином Маелкона [1, с.9]. Піктське суспільство поділялося на три групи: друїди, вершники і народ. Друїди були жрецьким станом, які були посередниками між народом і богами. Крім цього, вони наділялися широкими політичними правами і навчали дітей. Проміжним станом суспільства піктів були вершники: воїни і представники королівської сім'ї. При небезпеці зовнішньої загрози терміново збиралася військова рада, у якій брали участь усі озброєні чоловіки. Скликання цієї ради вважалося початком війни; брязканням зброї і криком народ висловлював свою згоду з рішеннями ради. Пікти широко були відомі своєю відвагою і мужністю, причому жінки билися так само відважно, як і чоловіки. Одяг піктів не відзначався різноманітністю. Як писалося, у бій вони одяг особливо не надягали, та ще наносили на тіло безліч малюнків чи навіть тату. В інший час одяг складався із сорочки до колін. Як матеріал використовувалися вовна, льон або кудель. Поверх сорочки пікти зазвичай одягали накидку або плащ, що закривали верх тулуба. Ходили пікти зазвичай босоніж, за що й отримали від своїх ворогів трохи образливе прізвисько «червононогі». Головною відмінністю піктів від кельтських племен, що їх оточували, була передача трону виключно по жіночій лінії. У 843 р. королем піктів став король Дал-Ріади Кеннет I. Під час його правління в життеустрої піктів був здійснений кардинальний переворот. Кеннет I об'єднав держави піктів і скоттів у нове королівство, яке отримало назву Шотландія. Поступово гельська мова змогла витіснити піктське наріччя. Трохи пізніше в результаті асиміляції пікти і зовсім припинили своє існування як окремий народ.

4.8 Уельс у ранньому середньовіччі

До VIII ст. велика частина кельтів була витіснена на півострів Уельс. Їх відділяв від Англії Вал Оффи – величезний земляний насип, побудований у 779 р. Ті самі кельти, яких англосакси називали валлійцями, самі себе називали сумгру – «побратими, земляки». Оскільки Уельс – країна гірська, то валлійці могли жити тільки в тісних щільно населених долинах. Інша частина території була скелястою і занадто бідною, там можна було лише утримувати тварин. З цієї причини і населення залишалося невеликим. Чисельність його досягла понад півмільйона лише у XVIII ст. Загальнопоширеним було рабство, як і в усій кельтській Британії. Основу суспільства становили сімейні клани, кожен з яких володів одним або декількома селами або фермерськими поселеннями. В окремих розрізнених групах сильні лідери називали себе королями. Спочатку це були вожді племен, які пізніше зуміли стати володарями сусідніх сімейних кланів. Кожен з цих королів намагався завоювати інших.

У 1043 р. король Гламоргана помер від старості. І це було незвичайним, оскільки з 949 р. і до 1066 р. не менше тридцять п'яти правителів Уельсу загинули страшною смертю, найчастіше були вбиті в нескінченних міжусобних війнах [5, с. 181–182].

У 1039 р. Граффід ап Ллевелін став першим королем Уельсу, що володів достатньою владою, щоб правити всім Уельсом. Він став і останнім королем, і щоб тримати все під контролем, провів майже все своє царювання, борючись з ворогами. Як і багато інших правителів Уельсу, Граффід був убитий одноплемінниками, коли захищав Уельс від саксів. Після нього королі Уельсу могли правити тільки тоді, якщо присягнули на вірність Едуарду Сповіднику, королю Англії. Історія незалежного і єдиного Уельсу закінчилася практично не розпочавшись.

ВИСНОВОК. Місце раннього періоду історії Британських островів у формуванні державності та розвитку культури

До середини XI ст. цивілізація на території Британських островів пройшла довгий шлях свого розвитку: від перших примітивних поселень до досить високорозвинених держав. Незважаючи на своє острівне положення, британські землі пережили цілу низку іноземних вторгнень з континенту: кельтське, римське, англосаксонське, скандинавське. Змішуючись між собою, ці народи формували особливі етнічні групи та особливу культуру, які потім стали основою сучасної англійської нації та англійської культури.

Протягом цього періоду історії Британських островів вони ніколи не були єдиним політичним цілим. Навіть Римська імперія не змогла об'єднати всю Британію під своєю владою. Протягом V–XI ст. відбувалось поступове формування єдиних держав в Англії, Шотландії, Ірландії та Уельсі, але остаточне об'єднання цих державних утворень стало можливим лише після ще одного вторгнення на територію Британії – нормандського.

Вже в бронзову добу народи, які населяли Британські острови, відзначалися високим рівнем розвитку культури, про що свідчать створені ними споруди, найвідомішою з яких є Стоунхендж. Кельтські племена, які переселились до Британії, принесли суди і свою культуру і специфічну друїдську віру. Велику роль у розвитку культури Британії відіграли римляни, які залучили британців до античної цивілізації. Важливе значення в розвитку культури мала християнська віра, яка почала поширюватись у Британії з III ст. н. е. Англосакси принесли на Британські острови свої традиції та своєрідний епос, вершиною якого є «Беовульф». Імена святого Патріка, Беди Преподобного, короля Альфреда Великого увійшли в скарбничку не лише британської, а й світової культури. У цей же період почав формуватися цикл легенд про короля Артура та лицарів Круглого столу, який є одним із найвідоміших творів світової культури.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

Дата	Подія
Бл. 900 тис. до н. е.	Поява перших людей на території Британії
6000–5000 до н. е.	Кінець льодовикового періоду, танення льодів і затоплення перешийка між майбутньою Великобританією і материком
Бл. 3000 до н. е.	Початок будівництва Стоунхенджа
2500–1600 до н. е.	Найдавніше населення Британських островів – ібери – прийшли з Піренейського півострова
1000 р. до н. е.	Острів стали заселяти кельти, які потім зайняли майже всі Британські острови, асимілювавши або знищивши стародавнє населення
55 р. до н. е.	Перша висадка римлян на чолі з Юлієм Цезарем на острові
43 р. н. е.	Клавдій почав завоювання Британії, південна частина якої незабаром була проголошена римською провінцією
50 р.	Заснування Лондона
61 р.	Повстання іценів проти римлян під проводом Боудікки
70 – 84 р.	Завоювання Уельсу, а також північної та східної частин Шотландії
122 р.	Початок будівництва Адріанова валу
143 р.	Початок будівництва валу Антоніна
286 р.	Караузій, командир римського флоту, який крейсував по Ла-Маншу для захисту Британії і Галлії від піратів, проголосив себе імператором Британії
296 р.	Британія вдруге підпорядкована Риму Констанцієм Хлором
407–409 рр.	Падіння римського правління в Британії. Армія римлян залишила Британію
449 р.	Початок завоювання Британії англосаксами
461 р.	Смерть хрестителя Ірландії Святого Патріка
516 р.	Перемога кельтів над саксами біля гори Бадон
597 р.	Місіонери на чолі з Августином Кентерберійським прибувають до Англії з Риму для навернення англосаксів до християнства

Продовження хронологічної таблиці

Кінець VI– початок VII ст.	У англосаксів з'явилися кілька ранньофеодальних держав: Східна Англія, Кент, Нортумбрія, Суссекс, Уессекс, Ессекс. Протягом більш ніж двох століть вони вели між собою боротьбу за політичне панування
735 р.	Смерть Беди Преподобного
757–796 рр.	Правління короля Оффи Мерсійського
793–795 рр.	Напад вікінгів на монастирі Ліндісфарна, Ярроу та Айони
843 р.	Створення королівства Шотландія під владою короля Кеннета
856–878 рр.	Вікінги і дани підкорюють Англію
871 р.	Початок правління Альфреда Великого, короля Південної держави Уессекс. Він зумів об'єднати більшу частину країни під своєю владою для боротьби проти вікінгів
878 р.	Альфред Великий у битві при Едінгтоні завдає поразки данським завойовникам під проводом Гутрума
899 р.	Смерть Альфреда Великого
910–920 рр.	Едуард і Етельфлед спільними зусиллями відвойовують більшу частину «данських» територій
924 р.	Ательстан стає королем
960 р.	Дунстан стає архієпископом Кентерберійським
1002–1014 рр.	Правління верховного короля Ірландії Бріана Бору
1002 р.	Різанина данів у день святого Брайса
1003 р.	Вторгнення данів під проводом короля Свейна Вилобородого
1016–1035 рр.	Правління данського короля Канута Великого, який став королем Англії, Данії та Норвегії
1039-1063 рр.	Об'єднання Уельсу під владою Граффід ап Ллевеліна
1042–1066 рр.	Правління Едуарда Сповідника
1065 р.	Побудовано Вестмінстерське абатство

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1 Коли Британські острови були вперше населені людьми?
- 2 Назвіть та охарактеризуйте найдавніше поселення на Британських островах.
- 3 Визначте хронологію та охарактеризуйте період неоліту на Британських островах.
- 4 Що таке Стоунхендж? Коли і для чого він був збудований?
- 5 Коли на територію Британських островів переселились кельти? Охарактеризуйте кельтське суспільство в кінці 1-го тис. до н. е.
- 6 Охарактеризуйте кельтську релігію та міфологію. Хто такі друїди?
- 7 Коли і ким з римських полководців була здійснена перша спроба завоювання Британії?
- 8 Коли Британія була остаточно завойована римлянами? Який вплив мало римське завоювання?
- 9 Що таке Адріанів вал? Коли і для чого він був збудований?
- 10 Коли і за яких обставин була втрачена влада Римської імперії над Британією?
- 11 Коли відбувалось кельтське відродження? Чому воно було припинено?
- 12 Коли на територію Британських островів вперше вторглися англосакси? Які племена брали участь у цьому вторгненні?
- 13 Назвіть сім англосаксонських королівств, які створились на території Британії.
- 14 Коли на території Британських островів почало поширюватись християнство? Назвіть найбільш відомих християнських діячів Британії періоду раннього середньовіччя.
- 15 Хто такі нормани? Коли відбулись перші напади норманів на Британські острови?
- 16 Коли правив король Альфред Великий? Завдяки чому він отримав своє почесне прізвисько?
- 17 Коли англосаксонські держави об'єднуються в єдину державу Англію? Яке це мало історичне значення?

18 Коли і за яких обставин розпочалась нова хвиля нападів скандинавів на Британські острови?

19 Охарактеризуйте державу Канута Великого. Чому вона проіснувала недовго?

20 Коли утворилось об'єднане шотландське королівство? Хто став першим королем Шотландії?

ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1 Найдавніше населення Великобританії. Скоти і пікти.

2 Кельтське завоювання Великобританії. Заняття, вірування і культура стародавніх кельтів.

3 Завоювання Британії римлянами. Вплив римського панування на економіку, політичне життя і культуру Англії.

4 Англосаксонське завоювання. Створення семи англосаксонських держав.

5 Легенда про короля кельтів Артура і лицарів Круглого столу.

6 Легенда про Беовульфа.

7 Набіги скандинавів на Британські острови. Завоювання скандинавами Східної Англії.

8 Створення в IX ст. єдиної держави Англії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Галушко К. Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посіб.; відп. ред. Ю. І. Терещенко. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2001. 56 с.

2 Дейвіс Норман. Європа: Історія. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.

3 Кривошея І. І., Барвінок О. В. Історія Великої Британії. Київ, 2019. 208 с

4 Маккормак Дж. Історія Ірландії. Київ: Юніверс, 2006. 296 с.

5 О'Гогейн Д. Історія кельтів. Київ: Видавництво Жупанського, 2011. 240 с.

6 Askroyd, Peter. The History of England. Vol.1. Foundation. London: Macmillan Ltd, 2012. 520 p.

7 Ackroyd Peter. London. The Biography. Random House, 2001. 880 p.

8 Arnold C. J. Roman Britain to Saxon England. New York: Routledge, 2015. 178 p.

9 Asimov I. The Shaping of England. Boston: Houghton Mifflin, 1969.

10 Brown, Eric. Great Britain: A Concise Overview of The History of Great Britain – Including the English History, Irish History, Welsh History and Scottish History.

11 Churchill, Winston. A History of the English-Speaking People. Vol.1 The Birth of Britain. London, Orion Pub Co, 2002. 448 p.

12 Darvill Timothy. Prehistoric Britain. Yale University Pres, 1987 .223 p.

13 Fraser Rebecca. The Story of Britain: From the Romans to the Present: A Narrative History. New York London W.W. Norton&company, 2003.

14 Green John Richard. A Short History of The English People. 1896, New York Harper & Brothers. 878 p.

15 History of England: A Captivating Guide to English History, Starting from Antiquity through the Rule of the Anglo-Saxons, Vikings, Normans, and Tudors to the End of World War 2 (Captivating History), 2019.

16 Jenkins Simon. A Short History of England. New York: Public Affairs, 2011. 320 p

17 King Arthur in Legend and History / Ed. by R. White. London; New York: Routledge, 1998. 234 p.

18 Lees Beatrice Adelaide Alfred the Great: The Truth Teller, Maker of England, 848-899 Nabu Press; Primary Source ed. edition, 2013). 363 p.

19 Morgan Kenneth O. The Oxford History of Britain: 2021 edition. Oxford, Oxford University Press, 2021.

20 Orchard Andy. A Critical Companion to Beowulf. Cambridge, D. S. Brewer, 2003. 396 p.

21 Strong Roy. The Story of Britain: From the Romans to the Present. Weinenfeld&Nikolson, 2018

22 The Usborne History of Britain/Abigail Wheatley, Conrad Mason, Hazel Maskell and other. London: Usborne, 2008. 512 p.

23 Walker Ian W. Harold: The Last Anglo-Saxon King – London, Sutton Pub Ltd; 1997. 258 p.

24 Weisser Henry. England: An Illustrated History. New York, Hippocrene Books, 2000. 166 p.

ПЕРСОНАЛІЇ

Августин Святий (534–604) — бенедиктинський чернець, перший архієпископ Кентерберійський, Англія. Висадився у Кенті в 597 р. й хрестив Етельберта, короля Кента, та багатьох його людей. Заснував Кентерберійське абатство (598).

Альфред I Великий (849–899) — король англосаксонського королівства Уессекс (871–899). Очолив оборону Британії від вікінгів. У 878 р. одержав перемогу над вікінгами при Етандуні. Видав перший загальноанглійський збірник законів — «Правду короля Альфреда» (близько 890).

Амвросій Авреліан – військовий вождь бриттів, одержав ряд перемог над англосаксами, в тому числі при горі Бадон у 516 р. Можливий прототип короля Артура.

Артур – легендарний король бриттів V–VI ст., син короля Британії Утера Пендрагона.

Беда Преподобний (між 672-673 — 735)— бенедиктинський чернець подвійного монастиря святих Петра і Павла в англосаксонському Королівстві Нортумбрія. Автор понад 40 праць, у тому числі «Церковної історії народу англів».

Боадіцея (Боудікка) (д/н–61) – королева бриттського племені іценів, очолила велике повстання проти Риму в 61 р. Після поразки покінчила життя самогубством.

Гвіневера — дружина легендарного короля Артура, що зрадила його з Ланселотом, одним із лицарів Круглого столу.

Дунстан (909–988) — англійський святий, єпископ Ворчестера, архієпископ Кентерберійський (959—988). Міністр при дворі кількох саксонських королів, реформатор церкви.

Едуард Сповідник (1003–1066) – король Англії (1042–1066) та останній представник династії Уессексів. Старший син англійського короля Етельреда II Нерозумного.

Едуард Старший (бл. 874–924), король Англії між 899 та 924 рр. Син короля Альфреда Великого. Остаточо прогнав данів

із завойованих ними східних областей Англії, продовживши справу свого батька.

Етельберт I (бл. 552–616) – король королівства Кент (з 591 р.), першим з кентських королів прийняв християнство, за що після смерті був канонізований. Автор перших письмових законів у Британії.

Етельред II Нерозумний (968–1016) – король Англії (978–1013 і 1014–1016), представник Уессекської династії, син короля Едгара. У день св. Брайса, 13 листопада 1002 року, влаштував різанину данців, що жили в Англії.

Канут Великий (995–1035) – король Англії з 1016 р., Данії з 1018 р. і Норвегії та Швеції з 1028 р. У серпні 1013 р. Канут разом з батьком Свейном, королем Данії, вторглись в Англію. Після смерті батька в лютому 1014 р. Канут був проголошений королем армією вікінгів. Канут перемиг Едмунда II біля Асседуни у 1016 р. і після смерті Едмунда став королем Англії.

Караузіус (д/н–293) – кельт за походженням, командувач римським флотом у Британії, самопроголошений імператор у Британії та північній Галлії з 286 до 293 р.

Кассівелаун – бриттський вождь, який бився проти Юлія Цезаря під час його другого походу на Британію в 54 р. до н. е.

Клавдій (10 до н. е.–54) – римський імператор з династії Юліїв-Клавдіїв. У 43 р. н. е. за наказом Клавдія відбулось вторгнення римських військ у Британію, яке завершилось завоюванням значної частини острова.

Ланселот Озерний – персонаж легенд про короля Артура і оснований на них лицарських романів, славнозвісний лицар Круглого столу.

Магнус Максимус (бл. 335–27 серпня 388) – командувач римськими військами в Британії, імператор заходу Римської імперії в 383–388 рр.

Мерлін – віщун та мудрець у «легенді про короля Артура»; вчитель та вірний помічник короля Артура.

Мордред – лицар Круглого столу, один з головних негативних персонажів міфів про короля Артура. Син і одночасно племінник Артура і його сестри. Підлий зрадник, який бився з королем на смерть на полі Камлан, де був убитий Артуром, а сам Артур був смертельно поранений.

Оффа (д/н–796) – король Мерсії із 757 по 796 р., за правління якого Мерсія домінувала над іншими англосаксонськими королівствами періоду гептархії.

Патрік (д/н–493) – ірландський християнський єпископ, святий, апостол Ірландії. Від 433 р. проповідував на ірландських землях.

Свен I Вилобородий (близько 960–1014) – король Англії, Норвегії й Данії. Стояв за серією нападів на Англію у 1003–1005, 1006–1007 та 1009–1012 рр. Здійснив 1013 р. масштабне вторгнення до Англії.

Утер Пендрагон – легендарний король бриттів V ст., батько короля Артура.

Юлій Цезар (100 до н. е.–44 до н. е.) – давньоримський державний і політичний діяч, полководець, письменник. Римський консул, диктатор, великий понтифік. Один із найвидатніших полководців античності. У 55–54 рр. до н. е. здійснив два походи в Британію.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адріанів вал – захисне укріплення на території римської провінції Британія, будівництво якого тривало впродовж 122–128 рр. н. е. за панування імператора Адріана.

Бард — мандрівний поет і співак у кельтів.

«Беовульф» – епічна поема, дія якої відбувається в Ютландії, до переселення англів до Британії. Названа за ім'ям головного героя. Створена в кінці VII або на початку VIII ст.

Бригіта – жіноча богиня любові, родючості і лікування у кельтів.

Бург – стародавній термін, спочатку означав фортецю, укріплене поселення, потім місто.

Вергельд – грошова компенсація за вбивство вільної людини, встановлена у варварських правдах. Вергельд виплачувався родом убивці сім'ї вбитого, поступово витіснивши кровну помсту. Встановлювався залежно від соціального стану вбитого, його статі і віку.

Вітенагемот – буквально «рада мудрих», політичний орган англо-саксонської влади в Англії, що діяв із VII і до XI ст.

Вітенагемот являв собою збори державної еліти, членами яких були найважливіші представники англійської знаті, як церковної, так і світської.

Гайд – ділянка землі, необхідна для утримання вільного англосакса і його домоволодіння. Як правило, становив 120 акрів землі, тобто близько 50 гектарів.

Датські гроші — податок, що збирався з часу Альфреда для сплати викупу данцям.

Денло (Область данського права) – територія в північно-східній частині Англії, що відзначалася особливими правовою і соціальною системами, успадкованими від норвезьких і датських вікінгів, які завоювали ці землі в IX ст.

Друїди – жерці у стародавніх кельтських народів, організовані у вигляді замкнутого, але не спадкового стану; також виконували функції суддів, займалися лікуванням і астрономією.

Елдормен – термін в англосаксонській Англії, спочатку застосовувався до людини високого статусу, включно з деякими особами королівського походження, чия влада була незалежна від короля. В Уессексі в другій половині IX ст. це керівники окремих графств, яких призначав король.

Ерл – титул вищої аристократії англосаксонської Британії, що виник під впливом данського завоювання Англії. Пізніше став аналогом європейського графа.

Каструм – поширений за часів античності тип римського військового поселення, військовий табір. У багатьох випадках на місці каструмів створювались міста.

Кельти – близькі за мовою і матеріальною культурою племена індоєвропейського походження, які в 1-му тис. до н. е. займали велику територію в Західній і Центральній Європі, в тому числі Британські острови.

Керли – верства простих вільних хліборобів-селян в англосаксонський період історії Британії.

Колонія – міське поселення римських громадян у захоплених Римом землях. Статус колонії зазвичай надавався великому або стратегічно значимому міському поселенню, яке було засноване за постановою Римського сенату.

Луг – кельтський бог-покровитель ремесел і мистецтв, у тому числі мистецтва війни.

Муніципій – місто, вільне населення якого отримувало в повному або обмеженому обсязі права римського громадянства і самоврядування.

Нормани – («Північні люди») – термін, який використовували щодо скандинавів, які спустошували з VIII по XI ст. морськими розбійницькими набігами держави Західної Європи.

Пікти – група кельтомовних народів, що жили на північному сході сучасної Шотландії за часів пізнього залізного віку Британії і раннього середньовіччя. Зокрема вони проживали на північ від річок Форт і Клайд.

Світ-трек – дерев'яна дорога через болота в графстві Сомерсет. Збудована близько 3800 р. до н. е.

Скара-Брей – велике поселення неолітичної доби, виявлене на узбережжі острова Мейнленд, Оркнейські острови, Шотландія.

Стоунхендж – комплекс розташованих колами споруд з масивних кам'яних брил, установлених одна на іншу, збудований близько 3000 р. до н.е. в графстві Вілтшир на півдні Англії. Використовувався для астрономічних спостережень та релігійних обрядів.

Тан – дворянський титул військово-служилої знаті в пізній англосаксонський період історії Британії. За свою службу отримували від короля земельні володіння.

Тараніс – кельтський бог-громовержець, покровитель природних стихій: вітру, бурі, грози, дощу.

Тундростеп – природна зона льодовикової епохи, покрита злаковою рослинністю, заселена великими стадами копитних тварин.

Уффінгтонський білий кінь – стилізована крейдяна фігура довжиною 110 м, на схилі 261-метрового вапнякового пагорба поблизу містечка Уффінгтон в англійському графстві Оксфордшир, створена в епоху бронзового віку.

Фірді – національне ополчення в англосаксонській Британії, що являє собою армію з вільних землевласників, яку скликає король.

Фокмот – загальні народні збори в англосаксонському суспільстві, які складались з вільних людей громади.

Цернун – кельтський бог-покровитель лісового царства, дерев і всіх рослин і тварин.

К. Е. Колесник

РАННЯ ІСТОРІЯ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.
ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА АНГЛІЇ
В АНГЛОСАКСОНСЬКИЙ ПЕРІОД

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Колесник К. Е.

Редактор Еткало О. О.

Підписано до друку 30.06.21 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,0. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.